BEHEERSPLAN
BURGERHUIS ONTWORPEN DOOR JOSEPH BASCOURT

DOLFIJNSTRAAT 42, 2200 ANTWERPEN

Rapport opgemaakt door:

ABO CONSULTANCY

Mevrouwhofstraat 1a

B-3511 Hasselt

Projectcode:

Intern: 32238

COLOFON

Titel

Beheersplan

Burgerhuis ontworpen door Joseph Bascourt

Auteur

Evelien Dirix

Initiatiefnemer

Young Charlie BV

Ann Salenspad 21 bus 501

2000 Antwerpen

BE0764 634 766

Plaats en datum

Hasselt, juni 2022

Reeks en nummer

ISSN 2406-3940

Alle afbeeldingen zijn aangeleverd door ABO nv tenzij anders aangegeven. De opgenomen foto's zijn genomen door ABO nv op 22 april 2022.

RAPPORTFICHE

Versies		
Versie	*Datum*	*Status*
v0	06/04/2022	Interne draft
v1	06/05/2022	Externe draft opdrachtgever
v1.2	01/06/2022	Externe draft erfgoedconsulent
v2	30/06/2022	Definitieve draft

Projectteam	
Functie	*Naam*
Projectleider	Evelien Dirix
Business Unit Manager	Toon Moeskops
Kwaliteitscontrole	Toon Moeskops/Anouk Van der Kelen
General Director	Patrick Hambach

INHOUDSOPGAVE

1 Identificatie 5

1.1 Aanleiding en doel opmaak beheersplan 5
1.2 Identificatie en afbakening van het perceel 5
1.3 Kadastrale gegevens 7
1.4 Beschermingen en vaststellingen 7
1.5 Beschrijving inventaris onroerend erfgoed 8

2 Historische nota 9

2.1 Omgevingsontwikkeling 'Zurenborg' 9
2.2 Joseph Bascourt 12
2.3 Bouwfasen Dolfijnstraat 42 12

3 Inventarisatie huidige toestand en toestandsrapport 18

3.1 Beschrijving huidige toestand 18
3.2 Beschrijving van de verschillende erfgoedelementen 20
3.3 Beschrijving van de verschillende elementen: inventaris historisch interieur 25

4 Beschrijving van de erfgoedwaarden van het onroerend erfgoed 37

4.1 Erfgoedwaarden 37
4.2 Selectiecriteria 38

5 Beheersvisie en doelstellingen 39

5.1 Algemene doelstellingen 39
5.2 Specifieke doelstellingen 39

6 Maatregelen 42

6.1 Opsomming van de werken 42
6.2 Periodiciteit van de maatregelen 43

7 Opvolging en evaluatie 47

8 Overzicht bijlagen 48

9 Bibliografie 49

1 IDENTIFICATIE

1.1 AANLEIDING EN DOEL OPMAAK BEHEERSPLAN

De aanleiding van dit beheersplan is de ambitie van de nieuwe eigenaars (na aankoop van het pand in februari 2022) om de woning volledig te renoveren en waar nodig te restaureren. Het doel omvat het vrijwaren, versterken, herstellen en verbeteren van de erfgoedwaarden die aan de basis van de bescherming liggen. De woning is door de jaren heen aangepast zonder rekening te houden met de erfgoedwaarden en zonder een algemene visie. Daarnaast voldoet de woning niet meer aan de huidige Vlaamse woonnormen. De eigenaars streven ernaar om de woning in ere te herstellen en de gewijzigde Vlaamse woonnormen te verzoenen met de historische context.

Figuur 1: Zicht op Dolfijnstraat 40, 42, 44 en Tweelingenstraat 1

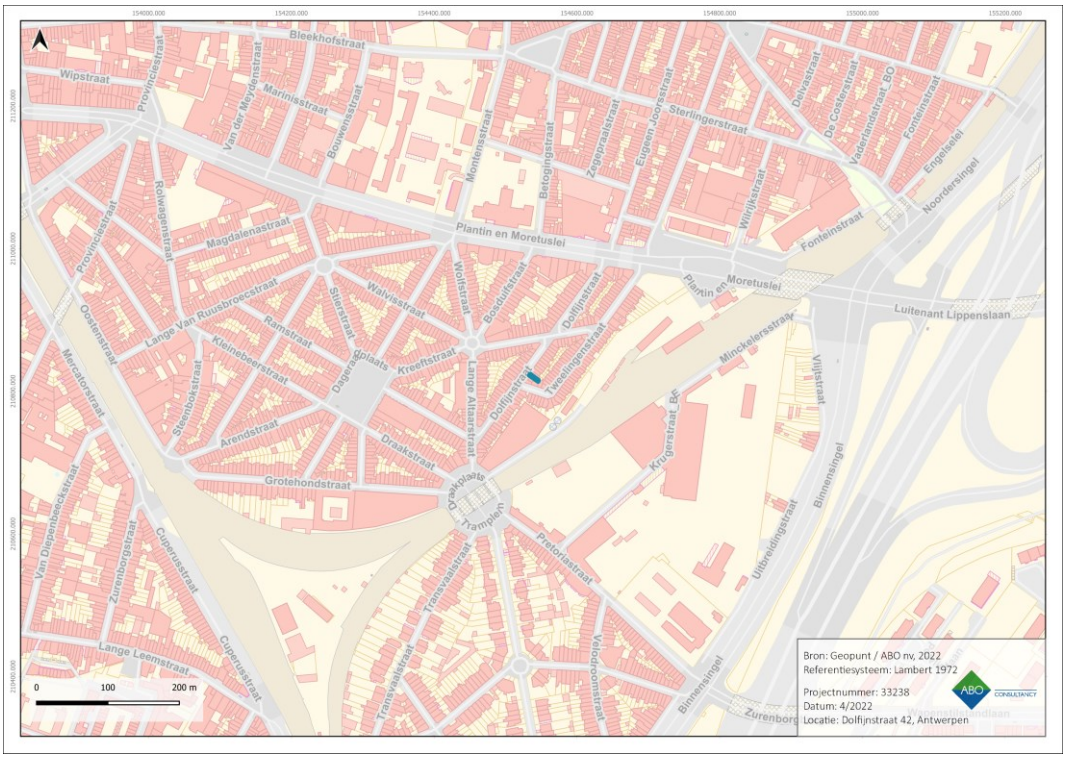

Figuur 2: Zicht op de noordzijde van de Dolfijnstraat

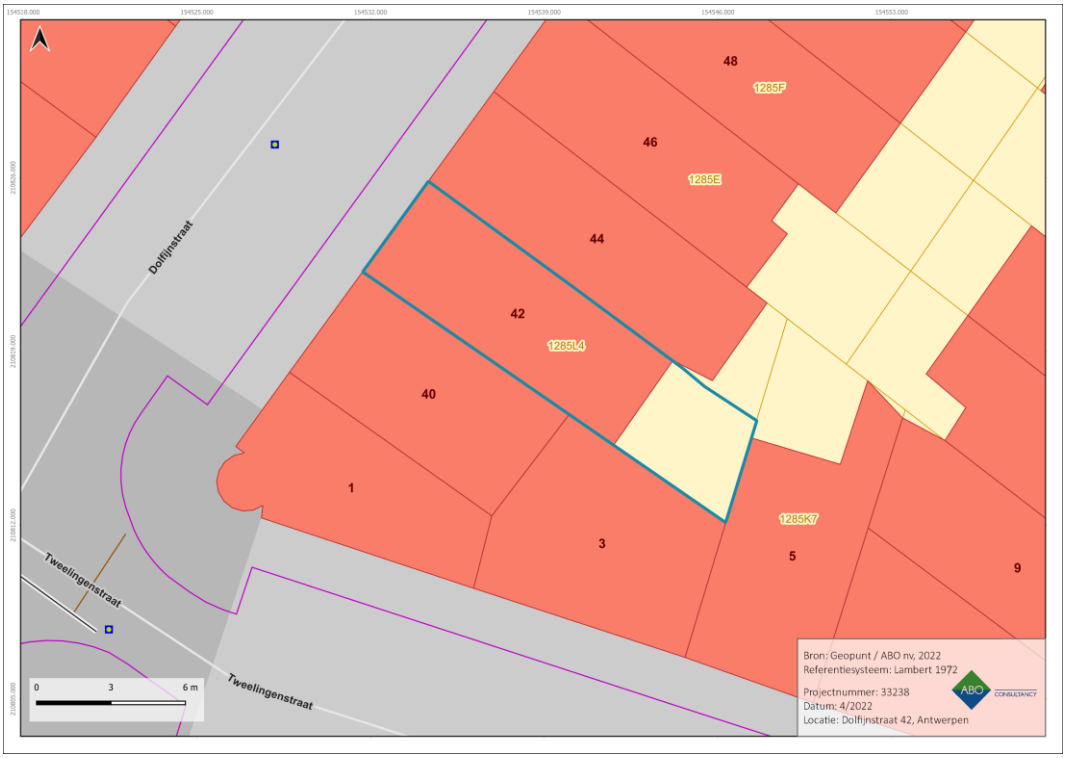
1.2 IDENTIFICATIE EN AFBAKENING VAN HET PERCEEL

De woning met adres Dolfijnstraat nummer 42 situeert zich in de wijk Zurenborg. De in de 19de eeuw ontwikkelde wijk ligt ten zuidoosten van de historische kernstad Antwerpen. De wijk is opgedeeld in districten Antwerpen en Berchem. De Plantin-Moretuslei ten noorden van het burgerhuis vormt de noordelijke grens van Zurenborg, de Singel en de spoorweg Antwerpen-Mechelen doen hetzelfde voor de zuidelijke en westelijke grenzen.

Het pand behoort tot het Berchemse deel van Zurenborg en maakt deel uit van het ensemble van vier burgerhuizen in italianiserend neoclassicisme. Het geheel van burgerhuizen op de hoek van de Dolfijnstraat met de Tweelingenstraat is ontworpen door architect Jos Bascourt (1863 - 1927) in 1894 in opdracht van de *Naamlooze Bouwmaatschappij voor het Bouwen van Burgershuizen – Oostkwartier (est. 1894),* en kort hierna opgetrokken.

Figuur 3: GRB-basiskaart met aanduiding van de locatie, macroniveau (Geopunt/ABO nv, 2022)

Figuur 4: GRB-basiskaart met aanduiding van de locatie, microniveau (Geopunt/ABO nv, 2022)

1.3 KADASTRALE GEGEVENS

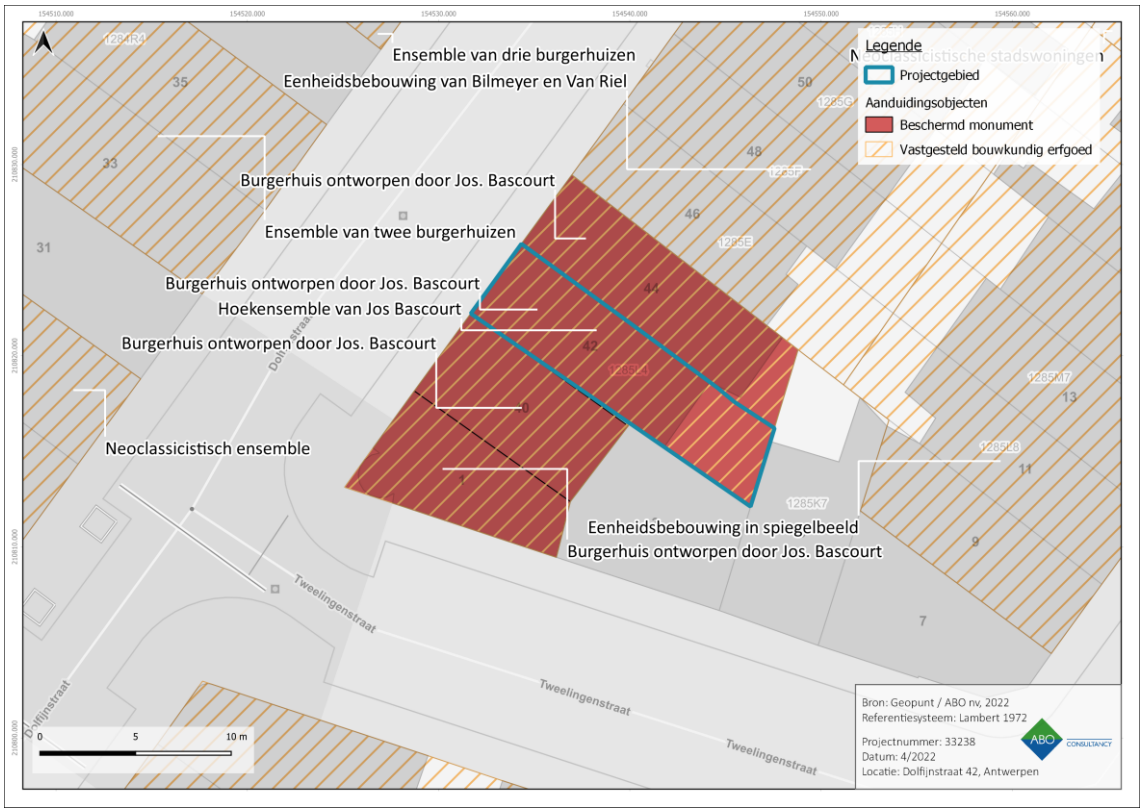
De kadastrale gegevens van het woonhuis zijn de volgende:

Gemeente:	Antwerpen
Afdeling:	ANTWERPEN 6 AFD
Sectie:	F
Percelen:	11806F1285/00L004
Lambertcoördinaten (1972; EPSG:31370)	Bereik: 154531,686 / 210812,111 : 154547,568 / 210825,857
Oppervlakte	72.66m²

1.4 BESCHERMINGEN EN VASTSTELLINGEN

Heden gelden er de volgende beschermingen en vaststellingen op het perceel:

Beschermd monument	Burgerhuis ontworpen door Jos. Bascourt[1]	2005
Vastgesteld bouwkundig erfgoed	Hoekensemble van Jos Bascourt[2]	2019
Inventaris bouwkundig erfgoed (wetenschappelijk)	Hoekensemble Jos. Bascourt[3]	1989

Figuur 5: Aanduiding huidige beschermingen (AOE, 2022)

[1] Agentschap Natuur en Bos, 'Burgerhuis ontworpen door Jos. Bascourt (beschermd monument)'.
[2] Agentschap Onroerend Erfgoed, 'Hoekensemble van Jos Bascourt'.
[3] Agentschap Onroerend Erfgoed, 'Hoekensemble Jos. Bascourt'.

1.5 BESCHRIJVING INVENTARIS ONROEREND ERFGOED

Onderstaande beschrijving is terug te vinden in de Inventaris Onroerend Erfgoed en vormde de basis voor de huidige beschermingen op het pand aan Dolfijnstraat 42.

> *"In 1894 kreeg Bascourt de opdracht om voor de Naamlooze Maatschappij voor het Bouwen van Burgershuizen een ensemble van vier huizen te bouwen op de hoek van de Tweelingen- en de Dolfijnstraat. Deze bouwmaatschappij was de motor achter de ontwikkeling van Zurenborg als woonwijk voor de betere middenklasse en zette de wijk architecturaal op de kaart door projecten in eigen beheer zoals hier in de Dolfijnstraat. Daarbij werd er telkens veel aandacht besteed aan de hoekpanden in de verkaveling en aan een homogeen opgevat straatbeeld dat toch varieert in detaillering.*
>
> *Met de woning in de **Tweelingenstraat 1** realiseerde Bascourt een originele hoekoplossing door de hoek van de straat te markeren door een ronde toren, die oorspronkelijk bekroond was met een leien koepel met topstuk. De koepel werd van de toren afgenomen, en ook het parement van dit deel van de woning werd vervlakt. Het was de bedoeling dat de imitatievoegen en de rustica die de rest van ensemble kenmerken, doorliepen over de toren. Voor de zijgevels van deze hoekwoning koos Bascourt een stijl met verwijzingen naar de italianiserende architectuur. De verdiepingen van de woningen kijken uit op de straat met een bifora die gevat is in een licht uitspringende omlijsting die bij een gunstige lichtinval de indruk wekt van een loggia en enig reliëf brengt in deze overwegend vlakke gevels. Aan de zijde van de Dolfijnstraat is de gevel boven de kroonlijst bekroond met een gebogen fronton dat doorbroken wordt voor een dakvenster waarvan het topstuk is verdwenen. Schrijnwerk van deur en vensters is vernieuwd.*
>
> *De woning in de **Dolfijnstraat 40** is qua gevelindeling identiek aan zijn eigen woning die hij twee jaar later ontwierp in de Kleinehondstraat, maar waar hij wellicht nooit ging wonen. Hier werd echter wel gekozen voor een bepleisterd parement en niet voor een natuurstenen afwerking. Het is een kopie van de eigen woning die hij twee jaar later liet bouwen met ander parement. Met een gevelbreedte van twee traveeën, telt de rijwoning twee bouwlagen onder een zadeldak. De lijstgevel wordt gekenmerkt door een contrast in textuur tussen het vlakke parement op de verdieping en de halfhoge rustica sokkel met een hardstenen plint. Een houten kroonlijst op klossen vormt de gevelbeëindiging. De elementaire spanning in de compositie berust op de tegenstelling tussen de asymmetrische pui met rondboogopeningen, en de volkomen axiaal opgebouwde bovenbouw. Beeldbepalend is het rechthoekige tweelicht van de bovenverdieping, in een Toscaanse omlijsting met pilasters op consoles en een gestrekt entablement. Het schrijnwerk van de deur en vensters is niet bewaard.*
>
> *De twee woningen op **nummers 42-44** zijn identiek en spiegelend naast mekaar gebouwd, waarbij de twee voordeuren onder een doorlopend entablement zijn gevat. De opbouw van deze gevels volgt dezelfde principes als de woning op nummer 40 en speelt met dezelfde contrasten. Het gekoppelde rondboogvenster is eveneens een opvallend element dat we in andere ontwerpen van Bascourt terugvinden, bijvoorbeeld in woning De Morgenster op de Cogels-Osylei. Ook deze woningen hebben een verzorgd stucparement, met fijne decoraties op de fries onder de kroonlijst en als bekroning van de vensteropeningen."*[4]

[4] Ibid.

2 HISTORISCHE NOTA

2.1 OMGEVINGSONTWIKKELING 'ZURENBORG'[5]

Het toponiem 'Zurenborg' is afgeleid van de aanwezigheid van zure gronden in het landelijk gebied rondom de Potvliet, de aloude grens tussen Berchem en Antwerpen. Historisch onderzoek toont aan dat op de huidige locatie van de wijk, al vanaf de 16de eeuw de locatie was van de 'Zurenborg Hoeve'.

Figuur 6: Foto van hoeve Zurenborg rond 1880[6] (Felixarchief)

Tot het midden van de 19de eeuw bleef de ruime omgeving rond de hoeve agrarisch gebied. In 1837 werd de "Zurenborg Hoeve' en 60ha grond verkocht aan baron Osy. Het domein werd vergroot tot 64ha door bijkomende investeringen van Edouard Osy en John Cogels. Kort na de aanleg van de ringspoorweg in 1872-1874 en de bouw van het goederenstation van Borgerhout (1876) richtten Osy-Cogels op 10 november 1881 de '*Maatschappij van het Oosten'* op ter ontwikkeling van Zurenborg.

Met het oog op de ontwikkeling van een burgerlijke wijk met bijhorende woningen van een zekere allure, werd in 1886 een tweede maatschappij opgericht met name de '*Maatschappij voor het Bouwen van Burgerhuizen'*. In 1894 versmolten beider maatschappijen '*Engetrim'* onder leiding van Louis Luyckx (tot 1914).

[5] Agentschap Onroerend Erfgoed, 'Zurenborg'.
[6] s.n., *Hoeven: de hoeve van Zurenborg langs de zuidzijde, Antwerpen 1880.*

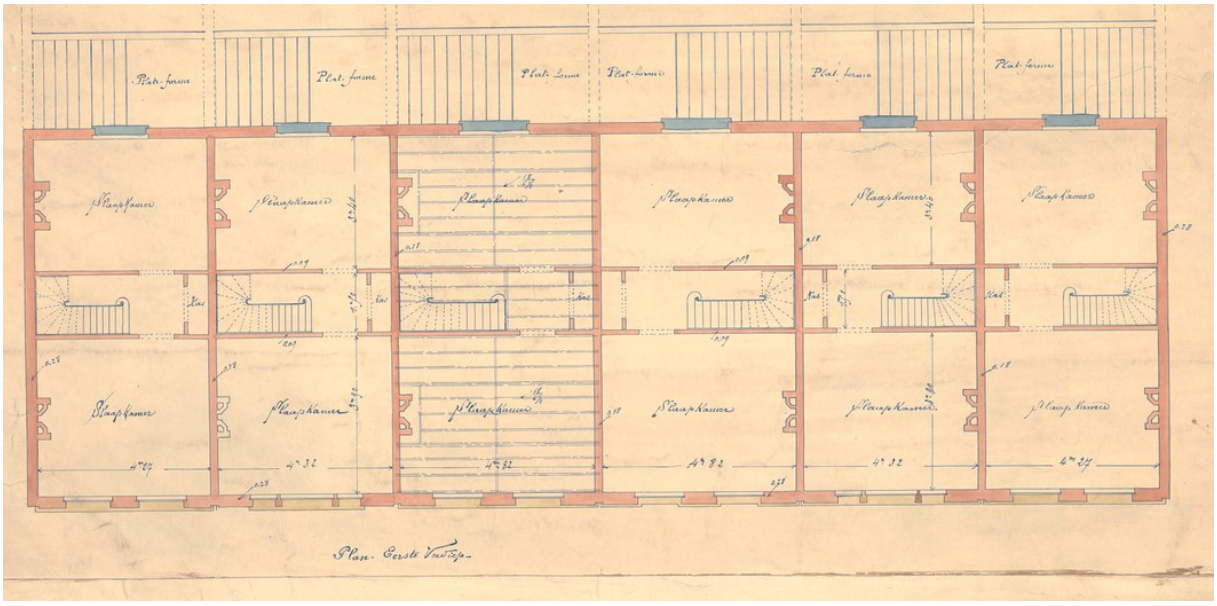
Figuur 7: Ontwikkelingsplan Zurenborg in 1868 (Felixarchief).[7]

Een eerste vereiste voor een gunstige ontplooiing van de wijk waren goede verbindingen met de aangrenzende gemeenten Antwerpen, Borgerhout, Berchem en een directe spoorwegaansluiting met het station van Borgerhout; het succes van de trammaatschappijen die zich na 1890 aan Tram- en Draakplaats vestigden is onder meer hieraan te danken. Tussen 1882-84 werden vrijwel alle straten tussen de vaart en de ringspoorweg, met name op Zurenborg Antwerpen, aangelegd; centrum van de wijk is de Dageraadplaats waar lange straten op uitkomen die het gebied horizontaal, verticaal en diagonaal doorkruisen en aansluiten op een bestaand wegennet. Van 1884 tot 1910 kwamen de straten ten zuiden van de ringspoorweg, met name op Zurenborg Berchem, tot stand. De aanleg was fragmentarisch, verkeerstechnische argumenten doorslaggevend. Aan de creatie van een residentiële wijk met Cogels-Osylei als as werd aanvankelijk helemaal niet gedacht. De aanleg van het rondpunt en de min of meer symmetrische inplanting van Generaal Van Merlen-Waterloostraat enerzijds, Generaal Capiaumont-Velodroomstraat anderzijds dateert pas van na 1894. Aan de Antwerpse straten werden namen van sterrenbeelden gegeven. Aan de Berchemse namen in verband met de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika en de Slag bij Waterloo. De naam Cogels-Osylei werd door de beheerders van de maatschappijen aan de respectievelijke gemeentebesturen opgedrongen.[8]

Vanaf 1885 begonnen de diverse eigenaars hun gronden te bebouwen. Aanvankelijk waren de maatschappijen de belangrijkste opdrachtgever, later trad het privé-initiatief meer op de voorgrond. Hinderlijke bedrijven waren niet toegelaten, een bouwverplichting binnen de twee jaar na aankoop van de grond werd opgelegd en de aanleg van een tuin was verplicht. Cafés mochten enkel op de hoeken worden ingeplant. Voor alles moest de burgerlijke woonsfeer worden gevrijwaard. De maatschappijen

[7] Trédé, 'Percelen rond Zurenborg Hoeve, toebehorend aan Edouard Osy en Josephine Cogels-Osy (1/2500)'.
[8] Possemiers en KUL. Faculteit letteren en wijsbegeerte. Departement geschiedenis., 'De voorstad groeit. Zurenborg, de Antwerpse oostwijk van 1881 tot 1914, een schaakbord voor katholieke bouwspeculanten'; Stad Antwerpen, 'Herwaarderingsplan Zurenborg - Antwerpen'.

ontwierpen noch bouwden de huizen, wel behielden ze zich het recht voor de bouwplannen te keuren en desgevallend te corrigeren. Zij lieten vooral huizengroepen oprichten, een gebruikelijk procedé, dat hier echter tot betere resultaten leidde door de zorgvuldige keuze van de architecten en het strenge toezicht op de uitvoering van de werken. In de regel werden befaamde Antwerpse bouwmeesters aangetrokken; namen als J. Bascourt, J. De Weerdt, E. Dieltiens, J. Hofman, F. Smet-Verhas, E. Stordiau, F. Van Dijk, de architectenbureaus Cols-Defever en Bilmeyer-Van Riel, zijn in de Antwerpse architectuurgeschiedenis al lang geen onbekenden meer. Het duo D. Rosseels en J. Coninck-Westenberg maakte op Zurenborg zijn debuut. Onder het waakzame oog van directeur L. Luyckx produceerden zij, vooral op het Berchemse grondgebied, veruit het beste wat de Antwerpse Belle époque heeft voortgebracht. Aannemers, onderaannemers en ambachtslui werden niet zelden in de buurt zelf gerekruteerd wat de garantie op beter en eenvormiger werk nog verhoogde. Al het beeldhouwwerk werd vrijwel uitsluitend geleverd door J. Weyns.[9]

Figuur 8: Ontwerp van Dolfijnstraat 72, 74, 76, 78, 80, 82 in 1897[10] (Felixarchief)

Naarmate de jaren vorderden werd het woningaanbod steeds meer gedifferentieerd. Na de eerste bouwfase, vooral op het Antwerpse deel van Zurenborg, met nog vrij eenvoudige, neoclassicistische burgerhuizen, werd vanaf 1885 een schuchtere aanvang gemaakt met het bouwen van enkele villa's in de Transvaalstraat. Zij vormden de aanhef van de tweede, Berchemse kern die vooral vanaf 1894, met de aanleg van de Cogels-Osylei, opbloeide. Naast villa's met tot de verbeelding sprekende namen in en rond de lei, werden talrijke grotere en kleinere burgerhuizen en, aan de rand van de wijk, ook arbeidershuizen gebouwd. Instellingen van openbaar nut zoals kerk, scholen, politiebureel, de zetel van immobiliën- en trammaatschappijen, alsook de meeste winkels en cafés werden op het Antwerpse deel ingeplant. Een velodroom werd van 1894 tot 1910 opengesteld nabij de vesten, ter hoogte van Velodroom- en Generaal Capiaumontstraat.

Voor elk type van bebouwing gold dezelfde norm: het monumentale effect dat de groep uitstraalde in zijn relatie met de omgeving primeerde op de individuele woning. Bestudeerde hoeksituaties, pleinvorming en integratie van groen pasten perfect in deze coherente urbanistische visie. Schaal en volume van de afzonderlijke woningen, gemiddeld twee of drie traveeën en evenveel bouwlagen

[9] Possemiers en KUL. Faculteit letteren en wijsbegeerte. Departement geschiedenis., 'De voorstad groeit. Zurenborg, de Antwerpse oostwijk van 1881 tot 1914, een schaakbord voor katholieke bouwspeculanten'; Stad Antwerpen, 'Herwaarderingsplan Zurenborg - Antwerpen'.
[10] onbekend, 'Tekening betreffende het ontwerp van een ensemble van zes burgerhuizen te Zurenborg (Adres: Dolfijnstraat 72-82)'.

verschilden in se weinig van andere heren-, burger- of arbeidershuizen uit die tijd, de binnen indeling was beslist conventioneel. Door hun groepering stegen ze echter in aanzien en daalden in prijs. Aan het decor van de straat werd uitermate veel belang gehecht: een exuberant eclecticisme met vormen en kleuren ontleend aan de meest uiteenlopende stijlrichtingen, verweven tot fantasierijke, overdadig geornamenteerde creaties, genoot de volle steun van de behoudsgezinde maatschappij; art-nouveau-ontwerpen, meestal in opdracht van particulieren, beperkten zich doorgaans tot kleinschaliger projecten. De "Vier Seizoenhuizen" op de hoeken van de Generaal Van Merlenstraat zijn de uitzondering op de regel.

2.2 JOSEPH BASCOURT

Jos Bascourt werd geboren op 13 september 1863 te Schaarbeek. Hij verloor vroeg zijn ouders en nam zijn intrek bij zijn tante te Antwerpen. Hij studeerde er bouwkunst aan de Koninklijke Academie, die hij in 1885 verliet met een prijs van uitmuntendheid.

Om zijn studies te bekostigen trad hij in dienst van de metselaarsbaas Kennes door wie hij in contact kwam met J.J.Winders. Later werd hij leerling en medewerker van Ernest Dieltiens en Henry Blomme. Ondertussen wist hij zich te onderscheiden in verschillende wedstrijden, vooral in 1889 toen hij met een ontwerp van een persgebouw de eerste prijs en een reisbeurs won in een wedstrijd uitgeschreven door de Koninklijke Maatschappij voor Bouwmeesters van Antwerpen. Zijn huwelijk met Constance Vereeck, dochter en zuster van twee bouwmeesters, verstevigde zijn positie in de Antwerpse bouwwereld.

Door zijn opleiding en zijn contact met Winders, Dieltiens en Blomme was hij vooral opgeleid in de neo-Vlaamse renaissance die vanaf 1830 als de nationale stijl bij uitstek van het jonge België beschouwd werd. Zijn eerste werken situeren zich logischerwijs in deze stijlrichting. Later, met de opkomende art nouveau en in het kader van een reeks opdrachten in Zurenborg, ontwikkelde hij een eigen art-nouveaustijl. Hierin brengt hij oriëntaliserende elementen samen tot een geheel eigen vormentaal. Tegelijk liet hij zich ook inspireren door de italianiserende invloeden in de architectuur van Stordiau. Het is de verdienste van Bascourt dat hij niet slaafs kopieert maar dat hij erin geslaagd is alle invloeden te verwerken tot een eigen persoonlijk geheel.[11]

2.3 BOUWFASEN DOLFIJNSTRAAT 42

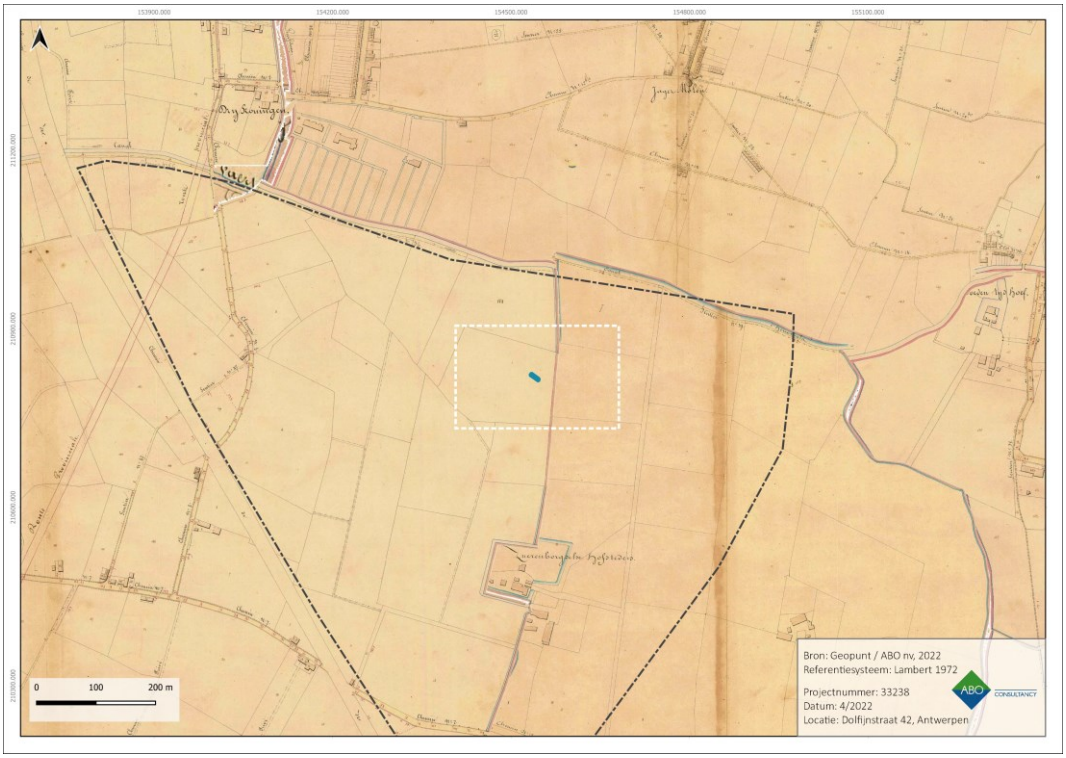
Onderstaande Ferrariskaart toont de omgeving van hoeve '*Saerenbourg*' in ca. 1777 (Figuur 9). Ter hoogte van de huidige Plantin-Moretuslei lag de '*Herentalsche Vaert*'. De toevoer van water stimuleerde voor de aanleg van bleekweides, aangeduid als '*Blancherie*'. Ter hoogte van Dolfijnstraat 42 toont de kaart enkel de aanwezigheid van houtkanten ter onderscheid van agrarische gebieden.

[11] Agentschap Onroerend Erfgoed, 'Beschermingsrapporten Jos Bascourt Dolfijnstraat Antwerpen (4.01/11002/128.1 4.01/11002/2224.1, DA002378, OA003444)'.

Figuur 9: Ferrariskaart met aanduiding van Dolfijnstraat 42 (Geopunt, 2022).

Doorheen de 19de eeuw bleef zoals eerder beschreven de directe omgeving rond het projectgebied agrarisch gebied. Dit wordt bevestigd door onderstaande Atlas der Buurtwegen (Figuur 10).

Figuur 10: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van Dolfijnstraat 42 en de contour van de latere Zurenborgwijk (Geopunt, 2022).

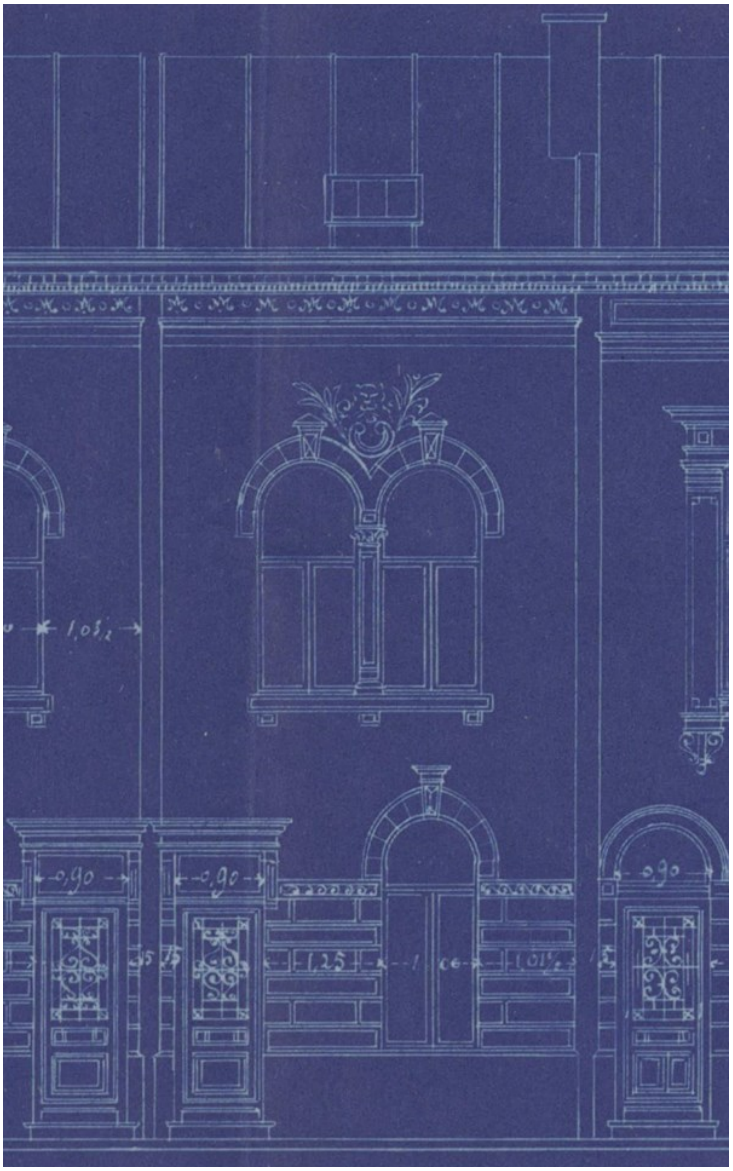

Figuur 11: Blauwprint/ontwerp Dolfijnstraat 44, 42, 40 en Tweelingenstraat 1, 3, 5, 7 (Felixarchief 1894#359)

Het ensemble van vier eengezinswoningen aan de Dolfijn- en Tweelingenstraat werd kort na 1894 gebouwd naar het ontwerp van Joseph Boscourt (Figuur 11).[12] Onderstaande blauwprint toont het gevelontwerp van Dolfijnstraat 40, 42, 44 en Tweelingenstraat 1, 3 en 5 (Figuur 12). Zoals de eerder beschreven, koos Bascourt voor een aaneengesloten ensemble met een opvallend ontwerp voor het hoekpand. Het ontwerp is classicistisch van vormgeving met italianiserende elementen, doch is er een variatie in het ritme van de onderlinge woningen. Hierdoor blijft het geheel interessant en behoudt elke woning een eigenheid. Elke woning aan de Dolfijnstraat bestaat uit twee traveeën en twee bouwlagen met nog een kelder- en zolderverdieping. Voor lichtinval is er gekozen voor dakvensters in het zadeldak aan de straatzijde. De voorgevels hebben een parement en plint in een natuursteen. De doorsnede toont aan dat de plafondniveaus variëren tussen 3,78 en 3,60m voor de twee bouwlagen en 1,9m voor de kelder. De volledige breedte van het ensemble Dolfijnstraat 40, 42 44 en Tweelingenstraat 1 komt neer op 20,36m. De gevelbreedte van Dolfijnstraat 42 werd vastgesteld op 4,5m, net als de gespiegelde gevel van nr. 40. De gevel van nr. 44 werd breder uitgevoerd maar visueel is dit nauwelijks merkbaar vanaf de Dolfijnstraat.

[12] *Dolfijnstraat*.

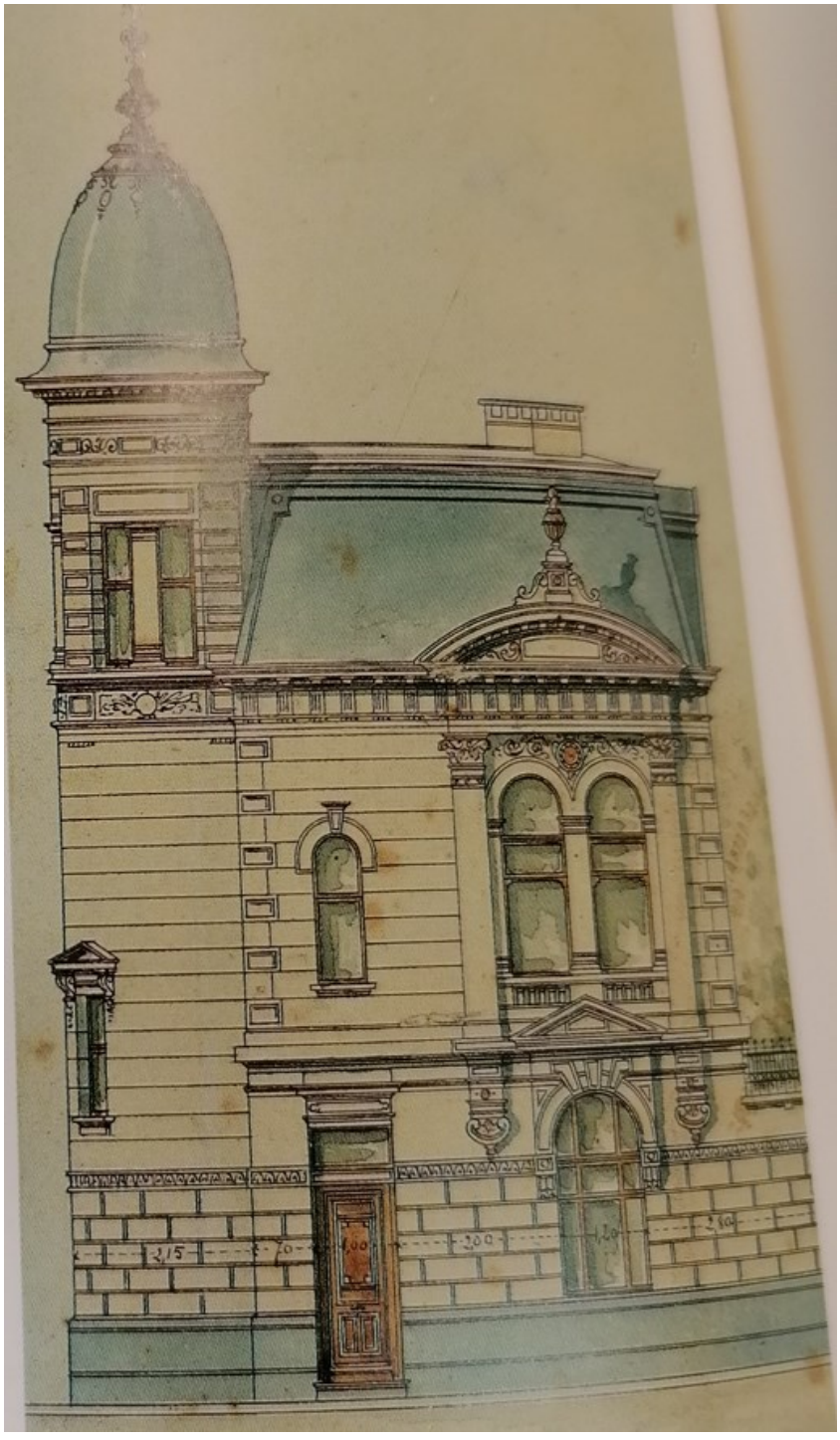
Ter ere van een tentoonstelling over het oeuvre van Joseph Bascourt, werd in 1993 actie ondernomen om de archiefstukken van alle ontwerpen te verzamelen, zo ook van het ontwerp Dolfijnstraat-Tweelingenstraat. Na nazicht bij de toen betrokken archieven zijn de plannen voor het ontwerp van Dolfijnstraat 40, 42, 44 intussen om onbekende reden verdwenen.[13] Afgaande op andere ontwerpen van Bascourt, waren er grondplannen, snedes en ingekleurde geveltekeningen voorzien. Heden kunnen deze ontwerpen niet meer geraadpleegd worden, enkel nog als kopij uit het tentoonstellingsboek.[14]

Figuur 12: Blauwprint/ontwerp Dolfijnstraat 42 (Felixarchief 1894#359)

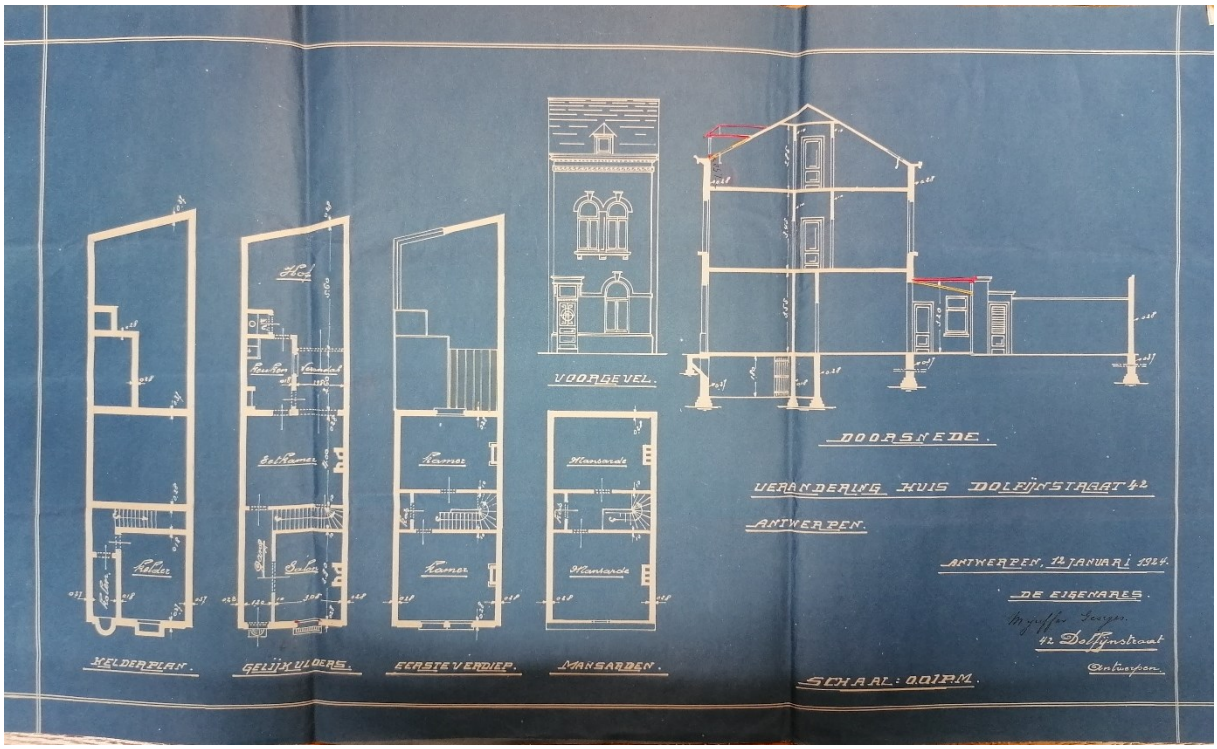
[13] Conclusie na uitgebreide navraag in Felixarchief (Antwerpen), Architectuurarchief (Antwerpen) en CIVA (de Archives d'Architecture Moderne (AAM), het Architecture Archive – Sint-Lukasarchief, de René Pechère Bibliotheek, het Fonds pour l'Architecture, het Centrum Paul Duvigneaud, Brussel).
[14] Strauven e.a., *Jos. Bascourt*, 78.

Het ontwerpplan van de gevel van het hoekpand toont een wit-beige gevel met hardstenen plint. Het schrijnwerk is in hout en heeft een donkerbruine kleur (Figuur 13).

Figuur 13: Ingekleurd gevelontwerp Tweelingenstraat 1 (Strauven, p. 78)

In 1924 werd door een zekere Mejuffrouw Georges bouwplannen ingediend voor de aanpassing van de woning. De bouwaanvraag meldt '*betreffende het uitvoeren van gevel- en binnenveranderingen Dolfijnstraat 42*'.

Figuur 14: Blauwprint/ontwerp Dolfijnstraat 42 (Felixarchief 1924#17421)

Het detailplan van de gelijkvloerse verdieping toont een uitbreiding van de eetkamer. De achtergevel werd op twee locaties geopend om doorgang te verlenen naar twee nieuwe ruimtes, met name 'Keuken' en 'Veranda'. De toelating spreekt van *'binnenveranderingen en het plaatsen van eener nieuwe schuifraam'*. Achter de keuken werd nog een apart toilet voorzien. De keuken kreeg een vast dak, de veranda werd voorzien van een glazen plafond.

De doorsnede van de woning toont een bijkomende aanpassing aan de dakstructuur van de zolderverdieping. Er werd in deze fase een dakkapel voorzien in de zolderkamer (beschreven als 'mansarde') aan de straatkant. Bijkomend spreekt de aanvraag nog en de toelating om 'een schutsel te plaatsen'.

In de jaren 1980 werd de woning voor een gedeelte onderworpen aan een grondige renovatie. Deze werken beperkten zich vooral tot de gelijkvloerse verdieping. De leefruimte op de gelijkvloerse verdieping werd verdiept door middel van een aanbouw met apart toilet onder een plat dak met lichtkoepels. Gelijktijdig werd het buitenschrijnwerk in de voor- en achtergevel integraal vervangen door hedendaagse ramen met dubbele beglazing. Er werd tijdens deze aanpassingswerken geen rekening gehouden met het verlies van significante erfgoedwaarden, meer bepaald in de voorgevel. Drie ruimten van de gelijkvloerse verdieping werden voorzien van een verlaagd plafond in planchet. Hierdoor werd wel het authentieke plafond met moulures bewaard. De functie van bepaalde ruimten werd tijdens deze aanpassingsfase drastisch aangepast waardoor het merendeel van de schouwen in de woning hun functie definitief verloren. Er zijn geen fysieke bewijzen aan de woning, noch officiële aanvragen dat toont dat de woning verdere aanpassingen heeft gehad na de renovatie van ca. 1982.

3 INVENTARISATIE HUIDIGE TOESTAND EN TOESTANDSRAPPORT

3.1 BESCHRIJVING HUIDIGE TOESTAND

Het classicistisch geïnspireerde burgerhuis maakt deel uit van een reeks rijwoningen in de Dolfijnstraat te Antwerpen. Het pand is een eengezinswoning binnen de Antwerpse Singel, ten zuiden van de Plantin Moretuslei, in de wijk “Zurenborg”.

Het huis heeft een smalle voorgevel van 4,5m breed en een perceelsdiepte tussen 16 en 17,7m. De achtergevel versmalt zoals het perceel tot 4,3m. Er is geen tuin maar wel een verharde koer aanwezig met een aanbouw aan de noordelijke perceelsgrens dat niet zichtbaar is op de huidige grb (Figuur 4).

Figuur 15: Voorgevel Dolfijnstraat 42

Figuur 16: Bovendeel achtergevel Dolfijnstraat 42

De woning heeft een traditioneel grondplan, zoals vele burgerhuizen rond de voorgaande eeuwwisseling. Een lange smalle inkomhol geeft uit op een dwarse smalle trap. Het trapgedeelte deelt het huis op in een voorkamer en achterkamers. In haar huidig indeling bestaat de woning op de gelijkvloerse verdieping uit vier ruimtes met name een gang, een keuken (voorkamer), de woonkamer met recente aanbouw en een apart toilet (in een noordelijke aanbouw op de koer). De keldertrap is aan de zuidkant van de trap bereikbaar. De kelder bestaat uit een kleine hal en twee ruimtes. Een smalle ruimte met venster heeft nog een opvangbak voor kolen. Beide ruimten zijn voorzien van een recent venster met ventilatie. De tweede grotere ruimte dient voor nutsvoorzieningen. De keldervloer is recent van aard, het vloerniveau is hoogstwaarschijnlijk verhoogd. De smalle ruimte heeft een witgeverfd troggewelf. Het plafond van de grotere ruimte heeft een houten vlak gewelf. Mogelijk is hieronder evenzeer een troggewelf aanwezig. De eerste verdieping (tweede bouwlaag) bestaat uit een centrale gang (nachthal) en twee slaapkamers, elk aan een gevel. Beide kamers waren voorzien van een open haard. De tweede verdieping is een ingerichte zolderverdieping met nogmaals twee kamers. Deze ruimtes werden in een recent verleden voorzien van isolatie en een passende afwerking met gyproc.

Figuur 17: Grondplannen huidige toestand met kameraanduiding

3.2 BESCHRIJVING VAN DE VERSCHILLENDE ERFGOEDELEMENTEN

3.2.1 DAKBEDEKKING

Het hoofdvolume van de woning heeft een zadeldak met houten dakvensters centraal in de voor- en achterzijde (type 'Velux'). De dakbedekking bestaat uit bitumen dat naadloos overgaat in de voorziene goot boven de houten kroonlijst van de lijstgevels.

Figuur 18: Zadeldak met bitumeuze dakbedekking

Figuur 19: Dakbedekking met zicht op goot en schoorsteen

De recente achterbouw van het gebouw heeft een plat dak, eveneens in bitumineuze dakbedekking, en twee lichtkoepels.

Figuur 20: Dakbedekking van de platte daken met lichtkoepels

De achtergevel heeft een niet-architecturale houten wit geverfde kroonlijst. De kroonlijst van de voorgevel is uitgewerkt naar een (neo)classicistisch voorbeeld. De gevelafsluiting bestaat van onder naar boven uit een architraaf, fries met herhalend oriëntalistisch palmenmotief en een geprofileerde kroonlijst op klossen met tandlijst.

Figuur 21: Zicht op achtergevel

Figuur 22: Zicht op voorgevel met detail op kroonlijst

3.2.2 GEVELS

3.2.2.1 OPGAAND GEVELMETSELWERK EN VOEGEN

Het opgaand metselwerk van de voorgevel is niet zichtbaar door een afwerkingslaag in een beige korrelige minerale sierpleister (crepi) (Figuur 23).

Figuur 23: Zicht op voorgevel met crepi in beigetinten

Het opgaand metselwerk van de achtergevel is intact vanaf de tweede bouwlaag (Figuur 24). De toestand van zowel de bakstenen als het voegwerk is goed. De ritmiek bestaat uit rode bakstenen afgewisseld met lintelen in zwarte bakstenen parallel met de vensterbank en rollaag van het centrale venster in de tweede bouwlaag.

Het metselwerk van de aanbouw uit 1982 is tevens in goede staat, maar omvat geen erfgoedwaarden. Twee pilasters van de authentieke achtergevel op de eerste bouwlaag werden om structurele redenen bewaard. Ze vormen de grens van contouren van de initiële 19de-eeuwse woning.

Figuur 24: Zicht op achtergevel met opgaand metselwerk

3.2.2.2 *NATUURSTEEN EN VOEGWERKEN*

De plint (parement) van de voorgevel bestaat uit minimaal twee stukken blauwe steen oftewel '*petit granit' (*Figuur 25*)*. De natuursteen is tevens aangewend voor de dorpel en zijstukken aan de voordeur, alsook de vensterbank van het centrale venster in de eerste bouwlaag (Figuur 26). Vermoedelijk ook de vensterbank van de gekoppelde rondboogramen van de tweede bouwlaag maar deze is bedekt door de huidige afwerkingslaag van de gevel.

De voorgevel tot halfweg de eerste bouwlaag is voorzien van een cementlaag met reliëfwerking om natuursteenblokken met dieperliggende horizontale en verticale voegen in verband te imiteren (Figuur 27). Een kijkvenster rechts van de voordeur bevestigt dit. De kroonlijst boven de voordeur, afwerking van de rollaag van het venster in de eerste bouwlaag en de artistiek uitgewerkte rollaag en schild boven het bifora is uit stucparament (sierpleister) m.a.w. opnieuw een imitatie (Figuur 28).

Het stucparement is buiten enkele barstjes in goede staat. De natuurstenen plint is tevens in goede staat. Geen directe sporen van vorstschade of algemene schade.

Figuur 25: Natuurstenen plint van de voorgevel

Figuur 26: Gevelafwerking rond voordeur

Figuur 27: Gevelafwerking bouwlaag 1 en venster

Figuur 28: Gevelafwerking detail biforum

3.2.2.3 *ANKERS, ROOSTERS EN AANVERWANTEN*

Er is een gietijzeren voetkrabber rechts van de voordeur aanwezig in de gevel, zwart geschilderd. Het element is in goede staat (Figuur 25).

3.2.3 BUITENSCHRIJNWERK

3.2.3.1 *RAMEN EN DEUREN*

De vensters zijn in uitstekende algemene staat aangezien ze in 1982 vervangen werden naar een hedendaags model met dubbel glas. Het gaat om moderne vensters met houten schrijnwerk in een donkere beits.

In dezelfde aanpassingsfase werd de voordeur vervangen (Figuur 26). Ook hier zijn geen erfgoedelementen meer aanwezig. Alsook geen specifiek (artistiek) karakter in de ramen en deuren van zowel de voor- als achtergevel.

3.2.3.2 *KROONLIJST*

De houten kroonlijsten van zowel de voor- als achtergevel zijn in een goede staat. Mits onderhoud zoals een nieuwe verflaag is het behoud verzekerd (zie beschrijving infra) (Figuur 22).

3.2.4 TUIN/KOER

Het tuingedeelte bestaat uit een koer van ongeveer 15m² met betontegels (Figuur 29). Er zijn twee bijgebouwen aanwezig met name een opslagruimte en de meer recente aanbouw voor een apart toilet, kleine gang en buitendeur. De koer is ingesloten door de achtergevel van Tweelingenstraat 3 en de zijgevel van Tweelingenstraat 5. De muren van de koer zijn tot op ca. 2,5m hoogte gewit.

Figuur 29: Aanbouwen in de koer

Figuur 30: Zicht op de koer vanuit de woonruimte

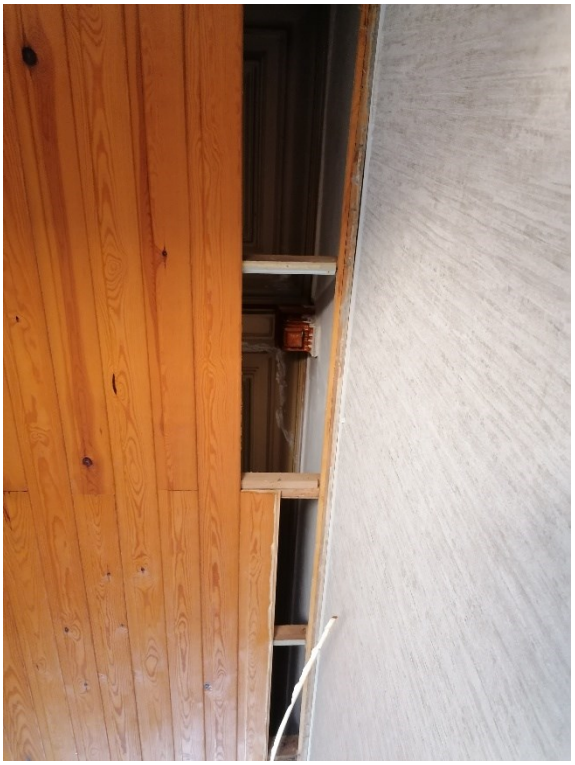
3.3 BESCHRIJVING VAN DE VERSCHILLENDE ELEMENTEN: INVENTARIS HISTORISCH INTERIEUR

Op restauratie technisch vlak zijn vooral ruimten K1.1, K1.2, K1.3, K1.4, K2.1, K2.2 en K2.3 van belang.

3.3.1 VASTE PLAFONDAFWERKING

Ruimten K1.1, K1.2 en een gedeelte van K 1.4 hebben een verlaagd plafond bestaande uit houten latjes. De lokale verwijdering van enkele van deze latjes toonde aan dat er in deze ruimten nog een plafond van moulures met sierlijsten aanwezig is. Of ook nog de authentieke rozassen aanwezig zijn, kon nog niet geverifieerd worden. Het plafond in de gang (K 1.1) heeft bijkomend enkele dwarse balken met polychrome

kinderkopjes (Figuur 31). Het plafond is mogelijk in goede staat maar moet toch op een basisniveau gerestaureerd worden. Het originele plafond op bouwlaag 1 is 3,54m hoog.

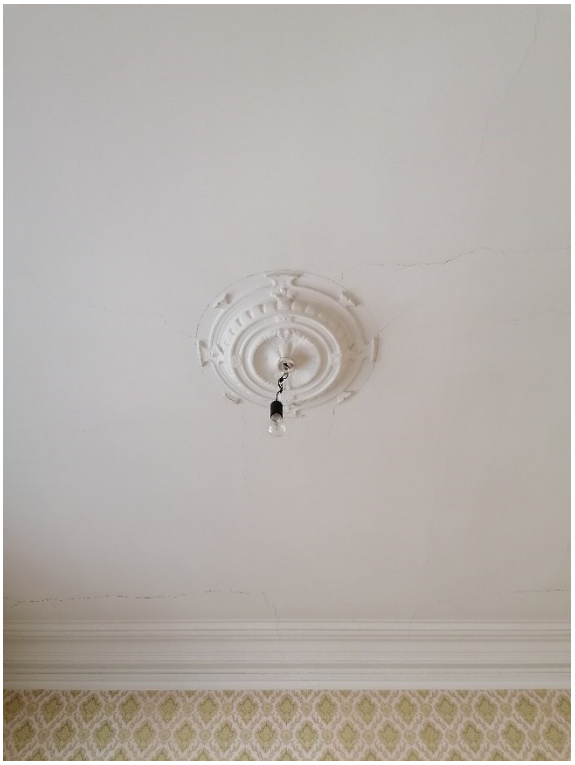
Figuur 31: Kijkvenster plafond gang (K 1.1)

Figuur 32: Kijkvenster plafond keuken (K 1.2)

Figuur 33: Kijkvenster plafond keuken (K 1.4)

Figuur 34: Plafond met rozas en sierpleister moulures in K 2.1

Ruimten K2.1 en K2.3 hebben tevens een plafond in moulures met sierlijsten en rozassen (Figuur 34). De sierpleister en plafond dient gerestaureerd te worden daar verschillende barsten zichtbaar zijn. Het is onduidelijk of er een eerdere restauratiefase is ondernomen.

3.3.2 VASTE VLOERAFWERKING

De vloerafwerking van de eerste bouwlaag bestaat hoofdzakelijk uit redelijk recent linoleum in verschillende patronen (K 1.1, K1.2 en K1.4) (Figuur 35 & Figuur 37). De aanbouw met gang en toilet heeft een vloerafwerking in lichte grijze vierkante tegels (K 1.5 en K1.6) (Figuur 36).

Figuur 35: Vloerafwerking gang (K 1.1)

Figuur 36: Vloerafwerking aanbouw (K 1.5 en K 1.6)

Figuur 37: Vloer- en plafondafwerking woonruimte (K 1.4)

Een kijkvenster in de vloerafwerking van de gang toonde de aanwezigheid nog aan van de mogelijk authentieke mozaïekvloer (Figuur 35). Deze vloer dient gerestaureerd te worden na consultatie van de intactheid. De authentieke vloer in de woonruimte is verdwenen. Een kijk onder de huidige afwerking toont aan dat er een naakte onderlaag in chape aanwezig is. Vermoedelijk uitgevoerd tijdens de laatste aanpassingsfase in de jaren 1980. Onder de linoleumvloer van de huidige keuken (K 1.2) is enkel een onafgewerkte plankenvloer aanwezig.

Figuur 38: Kijkvenster linoleum gang, mozaïekvloer (K 1.1)

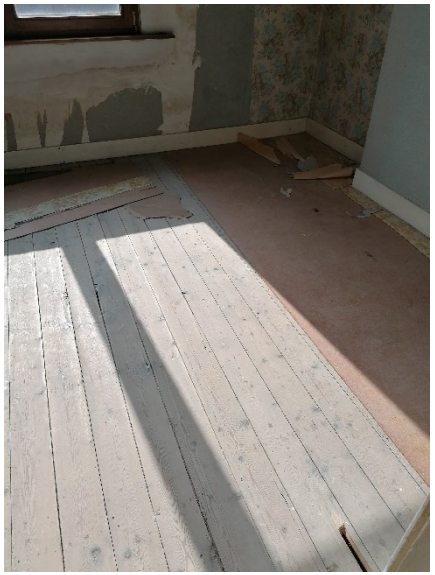
De vloer van ruimten K. 2.3, K3.2 en K 3.3 bestaat nog uit de authentieke (onder)vloer in houten planken (Figuur 41, Figuur 42 & Figuur 43). De toplaag in een vinyl of linoleum is in ruimten K. 2.1, K 2.2 en K3.1 nog aanwezig (Figuur 39 & Figuur 44). Deze vloeren hebben echter weinig erfgoedwaarde.

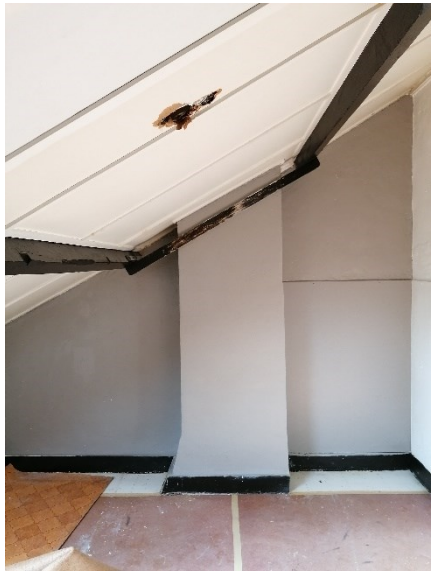
Figuur 39: K 2.2, linoleumvloer

Figuur 40: K 2.1, linoleumvloer

Figuur 41: K 2.3, houten vloer

Figuur 42: K 3.3

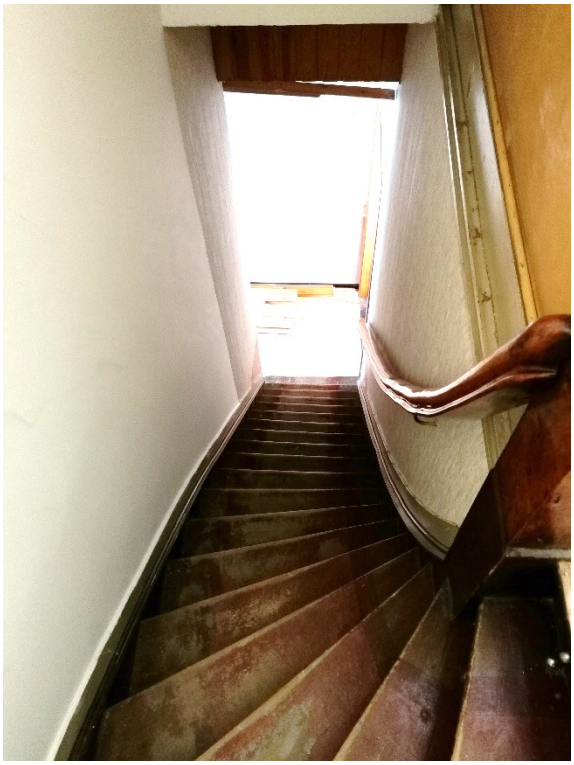
Figuur 43: K 3.2 en zicht op K. 3.3

Figuur 44: K 2.1

3.3.3 BINNENTRAP

In tegenstelling tot de nieuwe inzichten naar licht en ruimte aan het einde van de 19de eeuw, werd bij het ontwerp van deze woning gekozen voor een centrale dwarse trap, tussen twee ruimtes. Mogelijk was de eerste bouwlaag nog voorzien van een trapbovenlicht (Figuur 45). De trap op de eerste bouwlaag wordt niet belicht door natuurlijk licht. De gesloten trap heeft een houten vrijstaande handlijst en bestaat uit een twintigtal treden. De houtsoort is mogelijk beukenhout zoals toen gangbaar in minder statige burgerwoningen. Naast eik werden ook tropische houtsoorten zoals mahonie toegepast. Daar dit mahonie zeer duur was werd in de minder exclusieve huizen beukenhout met een roodgekleurde alcoholvernis gebruikt om hetzelfde effect te bekomen.[15] De treden en stootboorden zijn geverfd. Centraal een rode kleur en bruin aan de buitenzijden (Figuur 46). Het lijkt erop dat de trap bekleed was met een vast tapijt. In een bepaalde aanpassingsfase is de trap opnieuw geverfd zonder het tapijt te verwijderen. Deze eerste trapvlucht heeft nog restanten zichtbaar van bevestigingspunten voor roeden voor een centrale traploper.

Figuur 45: K 1.3

Figuur 46: K 1.3 detail trede en stootboord

De overgang naar de trap op de tweede bouwlaag toont aanpassingen aan de baluster. Het is langs twee zijden gedicht door houten platen, mogelijk voor de veiligheid (Figuur 48). De trap naar de derde bouwlaag heeft een dubbel vaasvormige baluster (Figuur 47). Dit trapgedeelte is in goede staat. De treden en stootboorden zijn opnieuw duochroom. Centraal is een bruine kleur zichtbaar en een rode tint aan de buitenzijden. Op deze tweede trapvlucht zijn bij elke trede twee bronzen klemmen aanwezig voor een centrale traploper (Figuur 50). Deze elementen zijn authentiek, maar niet structureel-functioneel behoudenswaardig.

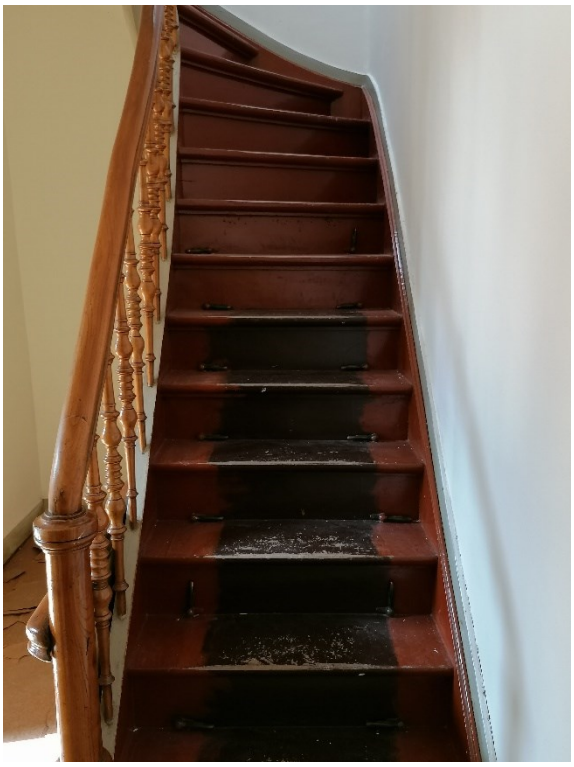
[15] D'haese, 'De 19e eeuwse herenwoning als ontwerpopgave. Burgerlijke wooncultuur in Gent en haar banlieue.'

Figuur 47: K 2.2

Figuur 48: K 1.3 gedichte trap

Figuur 49: K 2.2

Figuur 50: K 2.2 detail trede en stootboord

De trap werd aan het einde van de 19de eeuw nog vaak in het midden van het gebouw opgetrokken waardoor het onmogelijk werd om via de zijwanden het trappenhuis te verlichten. Om deze rede opteerde men bij dit type trappen meestal voor het aanbrengen van een zenitale dakkoepel die het daglicht tot op de gelijkvloerse verdieping kon laten binnenvallen. Deze traplichten werden meestal uitgevoerd met ijzeren profielen, daar deze het voordeel hadden een groot beglaasd oppervlak te realiseren met grote stijfheid en lichte profilering. Er is op de derde bouwlaag een 'dakkoepel' aanwezig,

maar in een recent venster in een verlaagd plafond (Figuur 53). Het plafondvenster krijgt daglicht door een lichtkoepel in het zadeldak (Figuur 52).

Figuur 51: K 3.2

Figuur 52: K 3.2, zicht op lichtkoepel

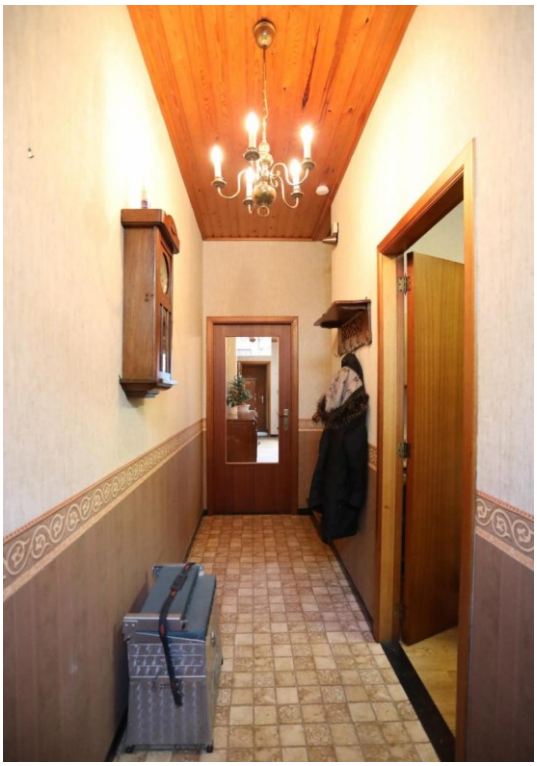
Figuur 53: K 3.2 hedendaags traplicht, venster

3.3.4 BINNENSCHRIJNWERK

Het binnenschrijnwerk in de eerste bouwlaag werd grondig aangepast en vervangen tijdens de laatste aanpassingsfase, vermoedelijk in 1982. De binnendeuren hebben geen erfgoedwaarde op deze gelijkvloerse verdieping (Figuur 54, Figuur 55).

Figuur 54: K 1.4

Figuur 55: K 1.1

De binnendeuren van de eerste verdieping zijn nog authentiek. Doorheen de tijd zijn ze gewit en hebben ze aangepast binnenwerk (kruk en slot) gekregen. De deuren zijn *an sich* in goede staat. Het zijn paneeldeuren in twee geprofileerde vakken en een vol ondervak (Figuur 56 & Figuur 57). Er is gebruikt gemaakt van een combinatie van inleg- en opleglijsten. Aan de zijkant van de deuren zijn pennen en wiggen zichtbaar wat duidt op niet-industriële fabricage. De deuren zijn gemaakt van vuur- of grenenhout.[16] Soms werd de afwerking (profilering) in eik uitgevoerd maar dat is hier niet het geval.

Dezelfde binnendeuren zijn gebruikt voor de derde bouwlaag (Figuur 58 & Figuur 59). Echter door de verlaging van het plafond, werden eveneens de binnendeuren hieraan aangepast en ingekort. Het beslag van de deuren op deze verdieping werd vervangen (K. 3.1). Deze deuren zijn dus in principe authentiek maar niet gaaf en dus niet meer in een goede staat.

[16] van Hemert, *Kozijnen, ramen, deuren, luiken*, 267–82.

Figuur 56: K 2.2

Figuur 57: K 2.3

Figuur 58: K 3.3

Figuur 59: K 3.1

3.3.5 SCHOORSTEEN (MANTEL)

In de huidige woning zijn in totaal zes schouwen aanwezig. Die op de gelijkvloerse verdieping werden inmiddels hergebruikt (in de huidige keuken, K 1.2) of verbreed voor een hedendaagse schouw (in de leefruimte, K 1.4) (Figuur 60 & Figuur 61). Deze elementen hebben geen erfgoedwaarde.

De schouwen op de bovenste verdiepingen zijn gedicht en inmiddels enkele decennia in onbruik. Drie van deze schouwen werden inmiddels ontmanteld waardoor enkel een schouwgang als getuige overblijft (Figuur 62 & Figuur 63).

Figuur 60: Schouw in de huidige keuken (K 1.2)

Figuur 61: Recente schouw in leefruimte (K 1.4)

Figuur 62: Schouw zonder mantel (K 2.3)

Figuur 63: Schouw zonder mantel (K 3.3)

Figuur 64: Detail sluitstuk marmer (K 2.1)

Figuur 65: Detail mantel zijzicht (K 2.1)

Enkel in slaapkamer K. 2.1 is nog een authentieke schouwmantel in bruin en wit marmer aanwezig. Deze dient behouden blijven gezien de hoge erfgoedwaarde. Voor restauratie dient de schouwmantel ontmanteld worden om de onderlinge verbindingen te verbeteren en om delen marmer te herstellen. Pas na ontmanteling kan er over de aard en mogelijkheden van de terugplaatsing beslist worden.

Figuur 66: Vooraanzicht schoorsteenmantel (K 2.1)

4 BESCHRIJVING VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN HET ONROEREND ERFGOED

Het beheersplan omvat een eengezinswoning dat tevens deel uitmaakt van een ensemble van vijf huizen in een neoclassicistische-eclectische stijl uit 1894. Het ensemble bevindt zich in de wijk Zurenborg dat *an sich* een hoge erfgoedwaarde heeft. De woning is typerend voor de wijk, de periode en is getuige van een snelle ontwikkelingsfase van de stad aan het einde van de 19de eeuw.

Volgens het Onroerenderfgoeddecreet (hoofdstuk 2, artikel 2.1, 26°) kunnen de erfgoedwaarden van het bouwkundig erfgoed het volgende zijn: *"archeologische, architecturale, artistieke, culturele, esthetische, historische, industrieel-archeologische, technische waarde, ruimtelijk-structurerende, sociale, stedenbouwkundige, volkskundige of wetenschappelijke waarde waarvan onroerende goederen en cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken hun huidige of toekomstige maatschappelijke betekenis ontlenen"*. Verder stelde het Agentschap Onroerend Erfgoed vijf selectiecriteriums op- zijnde zeldzaamheid, herkenbaarheid, authenticiteit, representativiteit, ensemblewaarde en contextwaarde, waarmee de waardering ook moet rekening houden.

4.1 ERFGOEDWAARDEN

4.1.1 HISTORISCHE WAARDE

Het ensemble Dolfijnstraat/Tweelingenstraat betekende de start van de ontwikkeling van de wijk Zurenborg als een van de eerste woningen in de laatste jaren van de 19de eeuw. Deze gebouwen zijn de ultieme getuigen van een veranderend straatbeeld ten zuidoosten van het historisch centrum van Antwerpen en tevens pionier in een nieuwe woon- en leefcultuur. Naar dit model van gelijkaardige compacte eengezinswoningen uit twee bouwlagen kon de wijk een oplossing bieden voor de voorspelde stedelijke bevolkingsexplosie aan het einde van 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw. Doorgedreven saneringen in het woonbestand in de stad, verplichtten bewoners hun huizen te verlaten naar betere en hygiënischere alternatieven.

4.1.2 ARTISTIEKE WAARDE

Het werk van Jos Bascourt wordt gekenmerkt door het gebruik van verschillende stijlen gaande van neo-traditionalisme over art nouveau tot neoclassicisme en oriëntalisme. Hij wist zich in deze stijlen moeiteloos uit te drukken. Hij liet zich hierbij deels inspireren door werk van voorgangers en tijdgenoten maar wist steeds de aangereikte elementen om te werken tot een eigen idioom waardoor hij een aantal sleutelgebouwen realiseerde binnen zijn werk maar ook binnen het kader van de Antwerpse architectuur van de periode 1890 - 1915.

Specifiek voor de woning aan Dolfijnstraat 42 duidt het ontwerp op een mooi samenspel tussen neoclassicisme (klassieke vormentaal) en oriëntalisme (palmenmotief in het fries) in combinatie met een redelijk eenvoudig plan. De gebouwengroep Tweelingenstraat 1, Dolfijnstraat 40-42-44 gebouwd in 1894 in neoclassicistische stijl met italianiserende elementen onder invloed van de architectuur van Stordiau. Bovendien is de architectuur interessant omwille van de hoekoplossing waarbij een ronde toren het scharnierpunt vormt tussen de twee straten.

4.2 SELECTIECRITERIA

4.2.1 ENSEMBLEWAARDE

In totaal zijn elf gebouwen van Joseph Bascourt in de wijk Zurenborg openomen als monument in de Inventaris Onroerend Erfgoed. Het gaat met name om de woningen aan Waterfordstraat 22 (est 1890), Grote Hondstraat 2 (est 1893), Tweelingenstraat 1/Dolfijnstraat 40-46 (est 1894), Kleine Hondstraat 15 (est 1896, eigen woning), Lange Herentalsestraat 50 (est 1906), Keizerstraat 14 (est 1910) en Belgiëlei 117 (est 1912).

Met deze reeks beschermingen, aangevuld met de reeds beschermde gebouwen zijn de belangrijkste voorbeelden van het omvangrijke oeuvre van Bascourt beschermd. Als we het werk van Bascourt in zijn geheel bekijken valt het op hoe hij met het grootste gemak verschillende stijlen hanteert en in eenzelfde periode zonder problemen overschakelt van het ene stijlidioom naar het andere. Zijn werk omvat neo-traditionalisme, neo-classicisme, art nouveau, oriëntalisme waarbij hij zich door voorgangers en tijdgenoten liet inspireren maar steeds de ontleende elementen wist om te werker tot een geheel eigen stijl die onmiskenbaar uit zijn eigen inspiratie en culturele achtergrond voortkwam. De voorgedragen beschermingen moeten in dit kader gezien worden. Samen met wat reeds beschermd is vormen ze een staalkaart van het omvangrijke oeuvre van Bascourt en worden een aantal sleutelgebouwen van zijn werk en van de Antwerpse architectuur in het algemeen bewaard.

5 BEHEERSVISIE EN DOELSTELLINGEN

5.1 ALGEMENE DOELSTELLINGEN

De hoofddoelstelling van het beheer van dit monument is het behoud, de verbetering, het herstel en onderhoud van de waardevolle elementen die aan de grondslag van de erkenning als onroerend erfgoed liggen. In functie van de financiële mogelijkheden van de eigenaars en financiële steun door middel van subsidiëring, is het de bedoeling om restauratie- en onderhoudswerken uit te voeren om het pand zo goed mogelijk in ere te herstellen.

Deze werken en ingrepen hebben als doel om de authenticiteit en eigenheid van het pand in de kijker te zetten, te herwaarderen en te bewaren voor de toekomst als een getuige van de stedenbouwkundige kenmerken van de Belle Epoque. Er zijn voor dit gedeelte van de wijk Zurenborg geen specifieke doelstellingen voor het behoud van authenticiteit. De zuidelijke zone van de wijk valt echter wel onder een herwaarderingsplan.[17]

De erfgoedwaarde van dit pand, en bij uitbreiding van het ensemble met Dolfijnstraat 40, 42, 44 en Tweelingenstraat 1, is sterk gerelateerd aan de gaaf bewaarde gebouwen die als geheel opgetrokken werden en ook als geheel bewaard bleven. Deze ensemblewaarde is erg belangrijk om te behouden. Bij elke ingreep die impact heeft op het behoud en beheer van het pand, is het aan te raden om de visie van het beheersplan en het beschermingsdossier te integreren in de ontwikkeling van de eigen visie. Op die manier kan het authentieke karakter maximaal bewaard blijven.

5.2 SPECIFIEKE DOELSTELLINGEN

5.2.1 HOOFDDOELSTELLINGEN

Exterieur	
Reiniging en onderhoudswerken voorgevel	Een grondige reiniging van de (imitatie) stenen gevelonderdelen en grondige onderhoudswerken van de houten onderdelen is aangeraden. Er dient een zachte reinigingsmethode toegepast te worden op de gevel om materiaalverlies te vermijden. Voor de werken aan het houtwerk zoals het herschilderen van de goot en kroonlijst, is het van belang om te opteren voor een historisch correcte afwerking, zowel qua materiaalgebruik, technieken en kleurstelling. Dezelfde redenering geldt voor de voorgevel *an sich.* De gevel is fraai versierd met allerhande gesculpteerde elementen (bifora, fries, imitatieblokken,…). Deze elementen zijn erg beeldbepalend voor de gevel en dienen gerestaureerd te worden, waar nodig, en regelmatig onderhouden. Tenslotte mag er niet geboord worden in de gevel, het aanbrengen van versieringen of andere elementen op de gevel, in welke vorm dan ook, is storend voor de erfgoedwaarde.
Onderhoud van de achtergevel	De achtergevel is in goede staat doch vervuild. Er dienen lokaal reinigingswerken en voegwerken voorzien te worden. Indien noodzakelijk worden er onderhouds- en/of restauratiewerkzaamheden uitgevoerd. Er wordt bij reiniging aanbevolen om aandacht te schenken aan het feit dat de achtergevel van het pand onderdeel is van een geheel

[17] Stad Antwerpen, 'Herwaarderingsplan Zurenborg - Antwerpen'.

	van 4 achtergevels. Werkzaamheden aan de achtergevel dienen steeds afgetoetst worden in functie van dit geheel. Aangezien de achtergevel aan het zicht onttrokken is vanop straat, gelden hier soepelere regels wat betreft het aanbrengen van elementen. Dit is in overleg te bepalen met de betrokken erfgoedconsulent.
Interieur	
Herstel en onderhoud van het interieur	De erfgoedwaarde van het interieur zit hem hoofdzakelijk in het geheel aan interieurelementen dat deel uitmaakt van een typisch interieur van een burgerwoning uit de Belle - Epoque. Het is dan ook sterk aan te raden om deze te onderhouden en te koesteren om verstoringen van de erfgoedwaarde en degradatie van de bouwfysische toestand tegen te gaan. De bewaringstoestand en bewaringsniveau van de waardevolle erfgoedelementen verschilt per bouwlaag in deze woning. De aanpassingsfase van de jaren 1980 zorgde voor een uitbreiding van de gelijkvloerse verdieping met een negatief effect op de toen aanwezige erfgoedelementen. Gelukkig werd toen gekozen voor een verlaagd plafond (planché) waardoor het ***authentieke plafond met moulures*** nog steeds aanwezig is in ruimtes K 1.1, K1.2 en een groot gedeelte in K. 1.4. Deze plafonds, en de al bewaarde plafonds op de tweede bouwlaag (K. 2.1 en K. 2.3), dienen met de grootste zorg behouden en indien noodzakelijk gerestaureerd worden. Een kijkvenster in de huidige vloeren van de gelijkvloerse verdieping toont aan dat enkel de inkomhal nog een authentieke vloerbekleding heeft. Deze ***mozaïekvloer*** is niet uniek maar wel een authentiek element voor de woning en dient behouden en indien nodig (lokaal) gerestaureerd worden in de mate van het mogelijke gezien de mogelijke schade door de huidige linoleum en egaline-lagen. De ***centrale trap*** is nog authentiek maar werd doorheen de tijd aangepast en meermaals geverfd en behandeld. De authentieke klemmen voor een traploper zijn nog bewaard in de tweede trapvlucht maar verwijderd in de onderste trapvlucht. Het geheel van trapklemmen is onderbroken en niet structureel behoudenswaardig. De baluster op de tweede bouwlaag werd gedicht, mogelijk voor de veiligheid. Dit element mag verwijderd worden om de authentieke balustrade in ere te herstellen. De trap kan gezandstraald worden om de historische verflagen te verwijderen en opnieuw te behandelen (in een kleur naar keuze) en te voorzien van een beschermende matte vernis. Er is geen aanleiding voor een historisch bovenlicht aan de trap aangezien de archiefstukken van het ensemble niet meer beschikbaar zijn. Dit element van de woning dient niet gereconstrueerd te worden. De erfgoedelementen aan de aanwezige schouwen beperkt zich tot de ***schouwmantel*** in ruimte K. 2.1. Enkel hier is nog de Belle-Epoque marmeren mantel aanwezig. De andere schouwmantels zijn gemoderniseerd of integraal verdwenen. Deze authentieke schouwmantel dient bewaard, onderhouden en gerestaureerd worden. Hiervoor dient de schouwmantel in elk geval ontmanteld te worden door de huidige wankele structurele toestand. Na restauratie of behandeling kan beslist worden tot de terugplaatsing.

5.2.2 NEVENDOELSTELLINGEN: COMFORT EN ENERGIE

Onderzoek heeft aangetoond dat er geen enkel element van het origineel schrijnwerk als zijnde ramen en deuren bewaard gebleven is in de woning. Het bestaande schrijnwerk dateert uit 1982. Het voldeed zo aan de comfortnormen van de laatste decennia van de vorige eeuw. Echter, om tegemoet te komen aan de hogere eisen inzake hedendaagse energiemaatstaven voor woningen, wordt er geopteerd om de beglazing van het raamschrijnwerk te herbekijken bij beschermde monumenten. De huidige ramen en deuren werden uit goede wil vervangen deze actie is de erfgoedwaarde van onder andere de voorgevel niet ten goede gekomen.

Er moet dan ook gestreefd worden naar herstel van de erfgoedwaarde op de langere termijn. Dit betekent dat vernieuwd schrijnwerk dat vandaag nog volstaat, op termijn toch best vervangen zal worden naar een type dat dichter bij het historisch karakter van het pand staat, om de erfgoedwaarde opnieuw te kunnen versterken. Het uitvoeren van een energie-audit kan een interessante aanvulling zijn in de zoektocht naar een evenwicht tussen erfgoedwaarde en energiezuinigheid.

Tevens kan diezelfde screening begeleiding bieden voor meerdere aspecten die belangrijk worden geacht voor energieprestaties zoals de toepassing van isolatie, hernieuwbare energie, de mogelijkheid tot een groen dak… en dit telkens in overweging met de huidige erfgoedwaarden zonder deze te compromitteren.

6 MAATREGELEN

Ter realiseren van de visie en doelstellingen worden de nodige maatregelen opgesteld, deze worden opgedeeld in eenmalige en terugkerende maatregelen. Een overzicht van de maatregelen per aspect wordt vervolgens aangegeven in tabelvorm.

6.1 OPSOMMING VAN DE WERKEN

0. Voorbereidende werken	
	Werfinrichting dat nodig is om de werken uit te voeren (stellingen, hoogtewerkers, hijstoestellen, kranen, werkliften,…), rekening houdend met posten die subsidieerbaar of niet-subsidieerbaar zijn (zoals wc en keet).
1. Onderzoek	
	- Materiaal-technisch en/of stabiliteits-technisch onderzoek, noodzakelijk voor kwaliteitsvol beheer of herwaardering van het erfgoed / schaderapporten en monitoring in functie van concrete beheersingrepen. - Uitvoering van een energie-audit-onroerend erfgoed.
2. Werken tot herstel of behoud van de erfgoedwaarde	
Exterieur	- Natuurstenen onderdelen: regelmatig onderhoud en restauratie indien noodzakelijk - Regelmatig onderhoud van de dakbedekking en kleine herstellingen dak en schoorstenen (vervangen van bitumen inspecteren,…) - Onderhoud, reinigen en indien noodzakelijk restaureren bakgoten en regenafvoeren - Onderhoud/restauratie houten kroonlijst en fries voorgevel - Voetschrapers: reinigen en schilderen met roestwerende verf - Zachte reiniging van voor- en achtergevel - Vervanging plaatselijke cementvoegen in metselwerk (achtergevel) door opliggende voegen zoals origineel voegwerk - Eventuele herintegratie van dakvlakvenster in hellend dak aan achtergevel na onderzoek van aanwezigheid
Interieur	- Regelmatige check-up van de houten dakstructuur en indien noodzakelijk behandeling tegen houtborende insecten en zwammen - Onderhoud van de houten vloeren (plankenvloeren tweede en derde bouwlaag)

	- Verwijderen huidige isolatie en onderdak op de derde bouwlaag (zolderverdieping), te verhogen tot authentiek niveau en isoleren naar de hedendaagse normen. Indien mogelijk, de bestaande dakstructuur hergebruiken voor de ingrepen, pas mogelijk na technisch nazicht. - Restauratie van de schouw in K. 2.1: demontage, reiniging en herstelling van de bekleding van de schouw + herstelling van barsten - Verwijderen laminaat in gang (K. 0.1) en restauratie mozaïekvloer. - Onderhoud en herstelwerk geprofileerde plafonds, moulures en rozetten in ruimten K. 0.1, K. 0.2, gedeeltelijk K.0.4, K.2.1 en K. 2.3. - Onderhoud en herstelwerk houten binnenschrijnwerk (tweede bouwlaag) - Onderhoud en herstelwerk centrale trap, verflagen verwijderen door middel van zandstralen. - Eventuele herintegratie van lichtkoepel in zolderplafond na onderzoek van aanwezigheid

6.2 PERIODICITEIT VAN DE MAATREGELEN

De werkzaamheden zullen gefaseerd worden zoals hieronder aangegeven, al kan deze indeling nog wijzigen naargelang de werken verder worden gedetailleerd.

Voor de onderstaande opsommingen der werken wordt, zo veel als mogelijk, uitgegaan van een limitatieve lijst. Het valt weliswaar niet geheel uit te sluiten dat er zich over een periode van 24 jaar nog wijzigingen aan de ingeschatte toestand en de noodzakelijke werken zullen voordoen. De effectieve uitvoeringsdossiers worden opgemaakt in de loop van de komende jaren. De aanpassingen worden tot een minimum beperkt.

Nr.	Bouwdeel	Prestaties	Periodiciteit	Vrijgesteld van toelating
1. Onderzoek				
1.1	Energieaudit Onroerend erfgoed		éénmalig	x
1.2	Materiaal-technisch en/of stabiliteits-technisch onderzoek, noodzakelijk voor kwaliteitsvol beheer of herwaardering van het erfgoed, inclusief een schaderapport		éénmalig	x
2. Dak				
2.1	Dak algemeen	Nazicht goede werkingstaat afvoerleidingen voor regenwater	periodiek	x
		Plaatsen van bladvangers in goten	éénmalig	x

		Nazicht van de dichtheid en eventuele reiniging van de trechters en voetkolken	jaarlijks	x
2.2	Hellend dak	(Afhankelijk van het resultaat van het onderzoek naar de aanwezigheid van het groot dakvlakvenster in het hellend dak aan de achtergevel en een eventuele lichtkoepel in het zolderplafond.) De eventuele herintegratie van het dakvlakvenster in de woning.	éénmalig	
		Controle van de bituminieuze dakdekking en eventueel herstel.	éénmalig	x
		Nazicht van de staat van de binnenafwerkingen (aanwezigheid van vochtvlekken, schimmelontwikkeling, enz.) onder of in de buurt van het dak. Naargelang van de vastgestelde problemen, zullen de te treffen maatregelen betrekking hebben op de afdichting, de warmteisolatie of het binnenklimaat van de ruimten.	periodiek	x
		Nazicht van de kopeinden van de balken en van de staat van het metselwerk in de inklemmingszones.	jaarlijks	x
		Verwijderen huidig onderdak en aanpassen aan de juiste hellingsgraad, opnieuw isoleren naar de huidige normen	éénmalig	
3	**Gevels**			
3.1	Gevelafwerking (voorgevel)	Restauratie voorgevel, controle op structurele schade, huidige crepi verwijderen en opnieuw schilderen in een historisch aangetoonde kleur (wit)	éénmalig	
		Periodiek nazicht en onderhoud gevelafwerking voorgevel	tweejaarlijks	
3.2	Natuurstenen onderdelen (voorgevel)	Nazicht en controle van de natuursteen	jaarlijks	
		Reinigen van de sterk bevuilde delen met waterverstuiving op lage druk of met wervelrotatietechniek.	periodiek	
		Scheurherstel van de natuursteen door verlijming en verankeringsstaven, indien nodig.	éénmalig	
		Herstelling van de beschadigde stenen met een aangepaste herstellingsmortel en herbevestiging van de losgekomen stenen.	periodiek	
		Nazicht en herstelling van de voegen, met inbegrip van de uitzettingsvoegen. Voeg uit te voeren als knipvoeg naar originele afwerking.	driejaarlijks	
3.4	Stalen gevelelementen (voorgevel)	Nazicht van corrosiewerkende bescherming en eventuele behandeling (voetschraper)	tweejaarlijks	

3.5	Stucelementen (voorgevel)	Eventuele restauratie van de stucelementen boven het biforium	éénmalig	
		Eventuele restauratie imitatiebanden en rustica	éénmalig	
		Nazicht van de stucelementen en rustica in de voorgevel op scheuren	tweejaarlijks	
3.6	Gevelbekleding baksteen (achtergevel)	Nazicht van het uitzicht. Reiniging naargelang nodig i.f.v. vervuiling en status.	periodiek	
		Nazicht en herstelling van de voegen (m.u.v. uitzettingsvoegen)	driejaarlijks	
		Nazicht voegen tussen gevelelementen en verifiëren van aanwezigheid van scheuren (mortelvoegen, uitkappen, ontstoffen en plaatsen nieuwe mortelvoeg)	driejaarlijks	
4.	**Buitenschrijnwerk**			
4.1	Schilderwerk en vernis voor het houten buitenschrijnwerk (kroonlijsten, boordplanken, geprofileerde lijsten..)	Indien nodig, restauratie van de geprofileerde kroonlijsten, muizentand en fries van de voorgevel	éénmalig	
		Indien de ondergrond in goede staat verkeert een opeenvolging van de volgende acties: afborsteling, ontmossing, behandeling met een biocide, reiniging, wasbeurt ter conservatie, naspoeling, afdroging, eventuele bijwerkingen, aanbrengen nieuwe afdeklagen.	tweejaarlijks	x
		Indien de ondergrond in een slechte staat verkeert (afschilfering, scheuren,…) een opeenvolging van de volgende acties: ontmossing, behandeling met een biocide, afkrabbehandeling, wasbeurt om te herschilderen of zandstraalbehandeling, behandelen van barsten of scheuren, aanbrengen glasvlies of gelijkaardig, stop- en plamuurbehandeling, aanbrengen van grond- en afwerkingslagen	driejaarlijks	x
5.	**Interieur**			
5.1	Binnenpleisterwerk	Nazicht en eventuele restauratie van de tot nu toe afgedekte moulures en rozetten in ruimten K. 0.1, K. 0.2, gedeeltelijk K.0.4, K.2.1, K. 2.2 en K. 2.3 (aanpakken van scheuren, vochtinfiltratie en afwerken met nieuwe verflagen)	éénmalig	x
		Onderhoud schilderwerk	periodiek	x
5.2	Vloerbedekking in mozaïek (K. 0.1)	Restauratie van de mozaïekvloer na verwijdering van het bestaande linoleum en onderlaag. Nakijken of de gehele authentieke vloer intact is. Aanvullingen van de vloer voorzien indien nodig.	éénmalig	

		Onderhoud mozaïek (onderhoudsboekje via Monumentenwacht)	periodiek	x
5.3	Binnenschrijnwerk	Nazicht plankenvloeren op de tweede en derde bouwlaag voor het aanbrengen van nieuwe vloerbekleding	éénmalig	x
		Onderhoud en herstelwerk houten binnenschrijnwerk (deuren met nog origineel hang- en sluitwerk tweede bouwlaag, ...)	periodiek	x
		Herstelwerk centrale trap, verflagen verwijderen door middel van zandstralen.	éénmalig	
		Periodiek onderhoud centrale trap	periodiek	x
5.4	Schouwen	Demontage bekledingspanelen, reiniging lijm- en mortelresten, aanbrengen van onderhoudslaag en verlijmen losse stukken.	éénmalig	
		Herstel van de voegen tussen de schouwelementen	éénmalig	x

7 OPVOLGING EN EVALUATIE

Voor de realisering van de visie en doelstellingen, dienen de maatregelen uit hoofdstukken 5 en 6 uitgevoerd te worden.

Het onderhoudslogboek dient om de 6 jaar ingediend te worden met hierin een rapportage van de realisatie van de beheersdoelstellingen uit hoofdstukken 5 en de uitvoering van de maatregelen en werkzaamheden uit hoofdstuk 6. Een onderhoudslogboek bevat een actueel toestandsrapport zoals in hoofdstuk 3 en een overzicht van de (preventieve) maatregelen en werkzaamheden die de voorbije 6 jaar uitgevoerd werden, gekoppeld aan de lijst van maatregelen uit hoofdstuk 6. De specificaties van een onderhoudslogboek zijn in detail beschreven door het agentschap Onroerend Erfgoed.[18]

Een onderhoudslogboek bevat:

- een toestandsrapport van de toestand van het goed zes jaar geleden. Vanaf 2025 is dit verplicht. Tot dan volstaat een toestandsrapport van de huidige toestand;
- een recent toestandsrapport van de huidige toestand. Een recent toestandsrapport is niet ouder dan 3 jaar;
- een overzicht van de (preventieve) maatregelen en onderhoudswerken die je de voorbije zes jaar uitgevoerd hebt.

Het toestandsrapport wordt voorzien door Monumentenwacht. Dit rapport wordt opgemaakt door deskundigen. Het is uitgebreid en geeft duidelijke richtlijnen voor de werken die noodzakelijk zijn. Een controle zal voorzien worden elke 3 tot 5 jaar.

[18] Agentschap Onroerend Erfgoed, 'Het onderhoudslogboek'.

8 OVERZICHT BIJLAGEN

Bijlagen	Niet van toepassing (en niet bijgevoegd)
Perimeter van gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt (met schaal en N-pijl)	Zie hoofdstuk 1
Lijst van premiegerechtigde werken	Zie hoofdstuk 6
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating	Zie hoofdstuk 6
Lijst van ZEN-erfgoed met aanduiding op kaart	Niet van toepassing
Lijst van open erfgoed met aanduiding op kaart	Niet van toepassing
Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed die in aanmerking komen voor een premie met aanduiding op kaart	Niet van toepassing
Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is	Niet van toepassing
Lijst van cultuurgoederen die in aanmerking komen voor een premie	Niet van toepassing
Lijst van premiegerechtigde werken aan een orgel dat dateert van na WOI	Niet van toepassing
Lijst van handelingen waarvoor CBS niet kan oordelen dat ze van die aard zijn om wezenlijke eigenschappen van een DG/SG te verstoren	Niet van toepassing
Extra bijlagen: grondplannen, gevelplannen en inplantingsplannen/dakenplannen	Zie bijlage 1

9 BIBLIOGRAFIE

Iconografische bronnen

Felixarchief, Antwerpen, 1894#359, Bouwaanvraag voor 7 huizen, 1894, https://felixarchief.antwerpen.be/detailpagina?invnr=1894_359&dtnr=100_2770&dtrecordid=59941&page=1&pageSize=10&type=copy

Felixarchief, Antwerpen, 1924#17421, Bouwaanvraag voor gevel- en binnenveranderingen, 1924, https://felixarchief.antwerpen.be/detailpagina?invnr=1924_17421&dtnr=100_2770&dtrecordid=109972&page=1&pageSize=10

onbekend. 'Tekening betreffende het ontwerp van een ensemble van zes burgerhuizen te Zurenborg (Adres: Dolfijnstraat 72-82)'. 1897. https://collectie.vai.be/object/obj-0002120.

s.n. *Hoeven: de hoeve van Zurenborg langs de zuidzijde, Antwerpen 1880*. 1880. Foto, 96x147mm. Felixarchief. https://felixarchief.antwerpen.be/detailpagina?invnr=PB_2164&dtnr=1224_40&dtrecordid=22782&page=1&pageSize=10&type=copy.

Trédé, L. 'Percelen rond Zurenborg Hoeve, toebehorend aan Edouard Osy en Josephine Cogels-Osy (1/2500)'. Plattegrond, 1:2500. Geraadpleegd 23 juni 2022. https://felixarchief.antwerpen.be/detailpagina?invnr=12_4916&page=1&pageSize=10.

Cartografische bronnen

Atlas Cadastral parcellaire de la Belgique de Anvers, Philippe-Christian Popp, uitgegeven in 1842-1879, schaal 1:5000.

Atlas van de Buurtwegen, opgesteld naar aanleiding van de wet op de buurtwegen van 10 april 1841, schaal 1:2.500 (overzichtsplannen schaal 1:10.000).

Geopunt Vlaanderen, Orthofoto's 1971, 1979-1990, 2002-2003, 2014, 2015, 2016, 2020, *Dolfijnstraat 42, Antwerpen* [online], http://www.geopunt.be (geraadpleegd op 26/05/2022)

Kaart van Villaret, Institut National de l'Information Géographique et Forestière, Sint-Mande (France), CH 292, uitgegeven in 1745, schaal 1:14.400.

Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden voor Zijn Koninklijke Hoogheid de Hertog Karel Alexander van Lotharingen, Jozef Jean François de Ferraris, Koninklijke Bibliotheek van België, uitgegeven in 1770-1778, schaal 1:11.520 herleid naar 1:25.000.

Topografische kaarten, 1873, 1904, 1939, 1969, 1981, 1989, *Dolfijnstraat 42, Antwerpen [online],* www.cartesius.be, (geraadpleegd op 26/05/2022)

Topografische kaart van België, Philippe Vandermaelen, uitgegeven in 1846-1854, schaal 1:20.000.

Publicaties

Agentschap Natuur en Bos. 'Burgerhuis ontworpen door Jos. Bascourt (beschermd monument)'. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Geraadpleegd 5 april 2022. https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/7217.

Agentschap Onroerend Erfgoed. 'Beschermingsrapporten Jos Bascourt Dolfijnstraat Antwerpen (4.01/11002/128.1 4.01/11002/2224.1, DA002378, OA003444)'. Agentschap Onroerend Erfgoed, 2015.

Agentschap Onroerend Erfgoed. 'Het onderhoudslogboek'. Onroerend Erfgoed. Geraadpleegd 2 mei 2022. https://www.onroerenderfgoed.be/het-onderhoudslogboek.

Agentschap Onroerend Erfgoed. 'Hoekensemble Jos. Bascourt'. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Geraadpleegd 5 april 2022. https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/7606.

Agentschap Onroerend Erfgoed. 'Hoekensemble van Jos Bascourt'. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Geraadpleegd 6 april 2022. https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/99502.

Agentschap Onroerend Erfgoed. 'Zurenborg'. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Geraadpleegd 2 mei 2022. https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/17286.

D'haese, Cedric. 'De 19e eeuwse herenwoning als ontwerpopgave. Burgerlijke wooncultuur in Gent en haar banlieue.' Universiteit Gent, 2012. https://lib.ugent.be/nl/catalog/rug01:001887160?i=0&q=Cedric+D%E2%80%99haese.

Hemert, Ries van. *Kozijnen, ramen, deuren, luiken : handboek voor timmerlieden betrokken bij restauratie van monumenten*. Amsterdam : NRC, 2009.

Stad Antwerpen. 'Herwaarderingsplan Zurenborg - Antwerpen'. Antwerpen: Stad Antwerpen, 2013. https://plannen.onroerenderfgoed.be/plannen/108

Strauven, Francis, Jos. Bascourt, en F. Strauven. *Jos. Bascourt 1863-1927 : Art nouveau in Antwerpen.* Bruxelles AAM (Archives d'architecture moderne), 1993.